

IZVJEŠTAJI O ZNANSTVENIM REZULTATIMA

IVAN JELIĆ

Naša historiografija o narodnooslobodilačkoj borbi u Hrvatskoj 1942–1945. godine

Ovaj je rad neposredni nastavak moga priloga: »Naša historiografija o narodnooslobodilačkoj borbi u Hrvatskoj 1941. godine«, te s njim čini jedinstvenu cjelinu.¹ U vezi s tim treba odmah istaći da je prvi prilog — koji obuhvaća povijesnu literaturu o prvoj godini NOB-a u Hrvatskoj — znatno utjecao na sadržaj i kompoziciju ovoga teksta. U njemu je obuhvaćen dio literature, koja se svojim sadržajem ne odnosi samo na god. 1941. nego i na kasnija razdoblja, tj. ona koja su predmet pažnje ovog priloga. To se u prvom redu odnosi na cjelovite prikaze razvoja NOB-a u Hrvatskoj i Jugoslaviji, te na pojedina općenita djela, dakle one historiografske rezultate koji su iz više razloga važni za poznavanje razvoja NOB-a u Hrvatskoj u čitavom razdoblju 1941—1945. Budući da je, prema tome, u njima obuhvaćena i god. 1941, oni su u biti cjelovito utvrđeni i ocijenjeni u prvom prilogu, te nema potrebe da se to ponovo ističe. Određena pažnja posvetit će se pojedinima od njih samo tada kad su od bitnog značenja za upoznavanje posebnih sastavnica ili problema razvoja NOB-a u Hrvatskoj u razdoblju 1942—1945. Donekle se to pitanje obuhvaćanja određenog broja priloga u prethodnom radu, koji su od interesa i na ovom mjestu, odnosi i na pojedine edicije arhivske i memoarske građe, te na priloge o štampi i na bibliografije.² Budući da je i o problemima organizacione podloge znanstvenog rada na istraživanjima NOB-a i revolucije u našoj historiografiji bilo riječi u prethodnom radu, nema također potrebe da se o tome ponovo piše.

I ovdje se, kao jedan od osnovnih problema u pristupu kod izrade priloga, pojavilo pitanje utvrđivanja kriterija po kojemu je trebalo izvršiti izbor

Kratice: ČSP — Časopis za suvremenu povijest, Zagreb; D — Dometi, Rijeka; HZ — Historijski zbornik, Zagreb; IM — Istarski mozaik, Pula; IRP — Istorija radničkog pokreta, zbornik radova, Beograd; JIČ — Jugoslovenski istorijski časopis, Beograd; P — Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta, Sarajevo; PIS — Prilozi za istoriju socijalizma, Beograd; PR — Putovi revolucije, Zagreb; PZ — Pomorski zbornik, Zadar; RIJAZU — Radovi Instituta JAZU, Zadar; VHA — Vjesnik Historijskog arhiva, Rijeka; VIG — Vojnoistorijski glasnik, Beograd; ZR — Zadarska revija, Zadar; ZHIS — Zbornik Historijskog instituta Slavonije, Sl. Brod.

¹ Rad objavljen u VIG-u 1/1971.

² U vezi s brojnim priložima koji su po sadržaju zanimljivi i za problematiku ovog rada a koji su konstatirani u prvom, ovdje se samo ukazuje na odgovarajuće bilješke iz tog rada u kojima se oni poglavito bibliografski konstatiraju.

literature. U vezi s tim treba ponoviti ocjenu iz prethodnog priloga da je, s obzirom na brojnost različitih radova, naša historiografija NOB-a i revolucije dosegla relativno velike razmjere, ali da u tom okviru povijesna publicistika ima pretegu u odnosu na znanstvene radove. Zbog toga i treba težiti u ocjeni svih tih rezultata izgrađivanju kriterija za razdvajanje publicističkih priloga od onih koji su nastali kao rezultati znanstvenoistraživačkog rada. Međutim, u težnji da se konstatiraju i ocijene povijesni radovi o NOB-u i revoluciji u Hrvatskoj, ne smije se pažnja usredotočiti isključivo na znanstvenu historiografiju, nego zapravo na čitavu povijesnu literaturu, vršeći određeni izbor u takvim relacijama. To znači da treba donekle obuhvatiti i povijesnu publicistiku. To se može opravdati time što je povijesna publicistika uvelike zastupljena pri upoznavanju mnogih osnovnih pitanja NOB-a. Zbog toga treba konstatirati i najzanimljivije publicističke priloge, kako bi se dobila što potpunija obaviještenost o dosadašnjem poznavanju problematike NOB-a i revolucije u Hrvatskoj, jer ti prilozi, bez obzira na svoj karakter i pristup, popunjuju mnoge praznine u poznavanju NOB-a i revolucije u Hrvatskoj.

Zbog toga je glavna zadaća ovog priloga da daje informaciju o postojećoj literaturi o NOB-u i revoluciji u Hrvatskoj s težnjom da pri njenoj upotrebi posluži kao osnovna orijentacija zainteresiranim istraživačima i čitaocima. Literatura je u ovom prikazu podijeljena u šest osnovnih skupina, što je utjecalo i na kompoziciju teksta. U prvoj skupini obuhvaćena je građa; u drugoj cjeloviti prikazi i općeniti prilozi; u trećoj literaturu o politici KP Hrvatske i drugim organizacijama NOP-a, o narodnoj vlasti, o ZAVNOH-u i AVNOJ-u; u četvrtoj prilozi o oslobodilačkom ratu, tj. o vojnoj sastavnici revolucije; u petoj o nekim posebnim grupama pitanja; u šestoj o politici okupacionih sila, ustaškoj NDH, četničkom pokretu i bivšim građanskim strankama.³ Na kraju se donosi sažeti zaključak.

I

Od dosadašnjih edicija arhivske građe o narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji i Hrvatskoj ima, bez sumnje, najveće značenje »Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda«,⁴ čiji se tom V. odnosi na Hrvatsku. U tome tomu objavljeno je do danas 38 knjiga dokumenata, koje obuhvaćaju razdoblje od travnja 1941. do veljače 1945. godine. Budući da nije moguće, zbog ograničena prostora potanje ulaziti u prikaz sadržaja dokumenata, treba ukazati na osnovne značajke te zbirke.⁵ Glavna je zadaća tih dokumenata da budu podloga proučavanju vojno-političkog aspekta NOB-a i revolucije u Hrvatskoj,

³ Ovdje su obuhvaćeni prilozi, koji su objavljeni do kraja 1969. To znači da nisu potpuno iscrpljene one publikacije, prvenstveno periodične, koje se odnose na god. 1969, ali su zapravo izašle kasnije iz tiska.

⁴ Izdavač Vojnoistorijski institut u Beogradu. Od god. 1970. ta edicija ima naziv: Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. O nastajanju te edicije i pristupu njenoj obradi i izdavanju usp. opširnije u prilogima što ih je dao V. Grbac, VIG 6/1965. i 1/1968.

⁵ Detaljniji prikaz sadržaja toma V. dao je V. Grbac, VIG 2 i 3/1969.

ali oni svojim sadržajem omogućuju uvid i u širu problematiku. To je i shvatljivo jer dokumenti potječu od brojnih organa i ustanova narodno-oslobodilačkog pokreta u Hrvatskoj, koji su vršili i širu društveno-političku zadaću i funkciju. Drugu osnovnu skupinu dokumenata u toj zbirci čine oni koji potječu od različitih ustanova »Nezavisne Države Hrvatske«, te ustanova njemačkih i talijanskih okupacionih snaga. Prva skupina dokumenata se može podijeliti u dvije grupe. Glavnina dokumenata potječe od vojnih štabova jedinica Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda (NOV i PO), počev od Glavnog štaba Hrvatske (nekoliko od Vrhovnog štaba), štabova korpusa, divizija, brigada, NOP odreda i grupa odreda, te od operativnih zona i sektora. Drugu grupu čine dokumenti rukovodstva KPJ, tj. raznih partijskih foruma u Hrvatskoj — CK KPH, Operativnog partijskog rukovodstva CK KPH, Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju, pojedinih okružnih komiteta KPH. Dokumenti tih ustanova poglavito se nalaze u prvih pet knjiga toma V. i obuhvaćaju razdoblje uglavnom do sredine 1942, tj. u početnoj fazi rata kad su partijski forumi preuzeli na sebe i ulogu vojnih štabova, baveći se i vojnim pitanjima. U daljnjem razvoju NOB-a sve su se više razvijale oružane snage NOP-a i te zadatke preuzimaju vojni štabovi, oslobađajući partijske forume od bavljenja vojnom problematikom.

U drugoj skupini dokumenata, koja obuhvaća one okupacionih i kvislinških snaga, najviše je ustaških i domobranskih, zatim talijanskih, a najmanje njemačkih.

Kako je istaknuto, sadržaj dokumenata u tomu V. u prvom redu pruža osnovu za istraživanje vojne sastavnice NOB-a i revolucije u Hrvatskoj, ali uz to pomaže i proučavanju drugih skupina problema, uglavnom političkih. Od njih ističemo ove: stvaranje oružanih snaga NOP-a u Hrvatskoj; različiti problemi razvoja NOP-a u pojedinim hrvatskim zemljama; oblici vojne djelatnosti jedinica NOV i PO i razvoj ratne taktike, problemi mobilizacije stanovništva u NOB; organizacija obrane pojedinih mjesta; organizacijski sastav jedinica NOV i PO i njihovo brojno stanje; pitanje organizacije talijanskog i njemačkog okupacionog sistema; oružane snage NDH; problemi suradnje okupatora i ustaša s četnicima; vojne operacije protiv NOP-a. Kako se vidi, glavni sadržaj dokumentima daju pitanja narodnooslobodilačkog rata. Međutim, iz podataka i ocjena koje dokumenti sadrže, mogu se umnogome dopunjavati istraživanja drugih političkih pitanja. U tom pogledu dokumenti dosta pomažu proučavanju procesa opredjeljivanja stanovništva u pojedinim područjima za NOP, što je, bez sumnje, jedna od bitnih sastavnica u istraživanju revolucije u čitavoj Jugoslaviji.

S obzirom na brojnost i snagu jedinica Narodnooslobodilačke vojske u Hrvatskoj (jedna armija, pet korpusa, 17 divizija, oko 80 brigada i oko 120 NOP odreda), i količina dokumenata o NOB-u u Hrvatskoj veća je nego za ostale jugoslavenske zemlje. Zbog toga i tom V. čini najveću zbirku dokumenata u čitavom Zborniku.⁶

Za proučavanje NOB-a i revolucije u Hrvatskoj značajni su također i dokumenti objavljeni u tomovima II. i IX. te edicije Zbornika, te u tomovima VIII. i X.

⁶ Usp. o tome spomenuti prikaz V. Grbca, VIG 2/1969, 247.

Tom II. sadrži dokumente Vrhovnog štaba NOV i POJ, a do sada je objavljeno 11 knjiga. Dok je u prvoj knjizi objavljen Bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ 1941—1945, ostale knjige sadržavaju značajne brojne dokumente partijskog i vojnog rukovodstva NOP-a u Jugoslaviji od 1941. do siječnja 1944. To su dokumenti koji potječu prvenstveno od Vrhovnog štaba NOV i POJ i Centralnog komiteta KPJ, poglavito od vrhovnog komandanta i generalnog sekretara CK KPJ Josipa Broza Tita.⁷ Bilten je pokrenut u kolovozu 1941. kao organ Glavnog, odnosno Vrhovnog štaba, i izlazio je pretežno kao mjesečnik sve do kraja 1944. Tada je počeo izlaziti Službeni list Ministarstva narodne odbrane DFJ, čiji su prvi brojevi, tj. oni do kraja rata, također objavljeni u prvoj knjizi. Za proučavanje NOB-a u Hrvatskoj Bilten je prvenstveno zanimljiv zbog mnogih važnih članaka o nekim osnovnim pitanjima i događajima u razvoju revolucije, te zbog vijesti i prikaza razvoja NOB-a u pojedinim krajevima Hrvatske. Dokumenti u ostalim knjigama sadržavaju brojne naredbe, pisma, upute, zapovijedi, instrukcije i direktive, koje su vrhovni organi NOP-a upućivali pretežno raznim organima NOP-a u pojedinim zemljama Jugoslavije. U njima se izražavaju gledišta i ocjene rukovodstva NOP-a — Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta KPJ — o bitnim pitanjima revolucije, kao što su: pitanja strategije i taktike NOR-a; organizacija oružanog ustanka i razvoja oružane borbe; problemi osnivanja JNOF-e i izgradnja jedinstva najširih društvenih slojeva u borbi protiv okupacionih i kvislinških snaga; pitanja izgradnje narodne vlasti; problemi odnosa prema drugim političkim snagama u Jugoslaviji. Prema tome, iz te se dokumentacije mogu obilato crpiti podaci i ocjene o društveno-političkoj sastavnici NOB-a u Jugoslaviji i u Hrvatskoj. U tom je pogledu posebno značajna prepiska vrhovnih organa NOP-a s rukovodstvom NOP-a u Hrvatskoj, iz koje se može potpuno pratiti problematika revolucije u Hrvatskoj.

Uže su vezani sa sadržajem toma II. »Dokumenti o partijsko-političkoj djelatnosti u jedinicama NOV i PO Jugoslavije«, koje sadržava tom IX. U njemu su do sada objavljene četiri knjige, koje obuhvaćaju razdoblje od kolovoza 1941. do kraja 1943. godine.⁸ Ti dokumenti potječu iz jedinica NOV-a, od najnižih, kao što su čete i bataljoni, pa preko brigada, divizija, korpusa, sve do glavnih štabova i Vrhovnog štaba. Dok, prema tome, tom V. sadržava dokumente o vojnoj djelatnosti jedinica NOV i PO u Hrvatskoj, u tomu IX. sadržani su dokumenti o njihovom političkom radu. Dakako, ta se pitanja, vojna i politička, u spomenutim tomovima ne mogu po sadržaju strogo razlučivati, jer se neprestano isprepleću i prožimaju, kao bitne sastavnice NOB-a i revolucije, ali njihovo porijeklo ipak omogućuje određeni kriterij, iako nije bio najsretniji, po kome je izvršena podjela. Upravo se iz dokumenata u tomu IX, koji sadržavaju poglavito izvještaje partijskih komiteta i rukovodilaca pojedinih jedinica, može mnogo potpunije upoznati politička uloga jedinica NOV i PO u Hrvatskoj, kao uostalom u čitavoj zemlji. To, bez sumnje, uvelike omogućava dublje proučavanje političkih pitanja i događaja na pojedinim područjima u Hrvatskoj,

⁷ Detaljniji prikaz dao je V. Grbac, VIG 1/1968.

⁸ Detaljnije u istom prikazu.

gdje su se određene jedinice nalazile. Ti su dokumenti od osobite vrijednosti za proučavanje političkog i organizacionog razvoja KPH u revoluciji.⁹

»Dejstva na Jadranu« naziv je zbirke dokumenata, koji su sadržani u tomu VIII. On se sastoji od tri knjige koje obuhvaćaju razdoblje od srpnja 1942. do svibnja 1945. godine.¹⁰ Dio dokumenata o partizanskim borbama na moru objavljen je u tomu V, ali je njihovo izdavanje zatim nastavljeno u zasebnom tomu. Naime, postoji više od 500 važnih dokumenata o razvoju Ratne mornarice NOVJ, pa je za taj posebni način partizanskog ratovanja s pravom izdvojena odgovarajuća dokumentacija. Ti su dokumenti, bez sumnje, veoma značajni za proučavanje NOB-a na području hrvatske jadranske obale, na koje se poglavito i odnose. U istoj je zbirci objavljen i dio dokumenata okupatorskih i kvislinških jedinica i ustanova. Tom X. spomenutog Zbornika sadrži dokumente o ratnom zrakoplovstvu u NOR-u, koji su sakupljeni u dvije knjige i obuhvaćaju razdoblje od svibnja 1942. do lipnja 1945. Oni također donekle omogućavaju potpunije upoznavanje razvoja NOR-a na području Hrvatske.¹¹

Ovdje treba u vezi sa spomenutim edicijama Zbornika ukazati odmah i na »Zbornik dokumenata sanitetske službe u narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda«, Beograd 1952, što ga je izdala Sanitetska uprava JNA, te se zbog toga izdvaja iz okvira prethodnih edicija. U knjizi 2. tog zbornika sadržani su dokumenti sanitetske službe u Hrvatskoj 1941—1945, a niz zanimljivih i važnih dokumenata za Hrvatsku nalazi se i u prvoj knjizi. Ta zbirka sadržava izvještaje, upute, pisma, naredbe i važnije članke o sanitetskoj službi u NOR-u. Također treba odmah spomenuti i dokumente o intendantskoj službi, objavljene u posebnom zborniku.¹²

Među zbirkama arhivske građe o NOB-u objavljenima u Hrvatskoj najveće značenje imaju dokumenti Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH), što ih objavljuje Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske.¹³ U dvije dosad objavljene knjige sadržani su dokumenti, koji obuhvaćaju vremenski raspon od početka 1943. do početka svibnja 1944. godine. Ti su dokumenti razvrstani u nekoliko skupina: pripreme za osnivanje ZAVNOH-a; osnivanje i

⁹ Ovdje treba ukazati i na ediciju: Regesta dokumenata o radu KPJ, SKOJ-a i političkih organa u jedinicama NOV i PO Jugoslavije, knj. I, Beograd 1963, koju je također objavio Vojnoistorijski institut. Zbirka sadržava i sažete informacije o dokumentima u naprijed spomenutim tomovima Zbornika (II, V, IX), te niza neobjavljenih dokumenata, pa zbog toga služi kao instruktivna orijentacija. Prva knjiga obuhvaća razdoblje do lipnja 1943.

¹⁰ Opširnije u prikazu V. Grbca u bilj. 7.

¹¹ Opširnije u istom prikazu.

¹² Dokumenti o snabdevanju i radu intendantske službe za vreme NOR-a, Beograd 1954.

¹³ Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske, zbornik dokumenata 1943, Zagreb 1964, 724; Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske, zbornik dokumenata 1944, Zagreb 1970, 734. Obje knjige, čiji je glavni redaktor H. Sirotković, imaju veoma korisnih priloga koji olakšavaju upotrebu zbornika (Uvod, popis vijećnika sva tri zasjedanja ZAVNOH-a, kazalo osobnih imena s najnužnijim personalnim podacima, kazalo geografskih imena i kazalo predmetnih pojmova). Ovdje se može spomenuti i prilog Z. Stipetić-Benčić, Sastav ZAVNOH-a, vijećnici ZAVNOH-a i vijećnici AVNOJ-a iz Hrvatske, PR 1-2, 1963.

rad Inicijativnog odbora ZAVNOH-a; Prvo zasjedanje ZAVNOH-a; rad ZAVNOH-a između Prvog i Drugog zasjedanja; Drugo zasjedanje ZAVNOH-a; rad ZAVNOH-a između Drugog i Trećeg zasjedanja; Treće zasjedanje ZAVNOH-a. U svemu je objavljeno oko 400 dokumenata. Dakako, to je samo izbor najznačajnijih dokumenata koji govore o radu na osnivanju ZAVNOH-a i njegovoj djelatnosti, te konstituiranju u vrhovni organ državne vlasti u Hrvatskoj. Zbog toga su ti zbornici neobično važni za istraživanje brojnih važnih političkih pojava i događaja u razvoju NOB-a u Hrvatskoj. Iz njih se može pratiti politika KP Hrvatske u osnivanju najvišega političkog rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta Hrvatske, njeni naponi za širenje političke osnovice NOP-a u vezi sa sve jačim raslojavanjem redova bivše Hrvatske seljačke stranke, osobito od sredine 1943. i sve jačim privlačenjem širokih slojeva naroda u NOB. Dokumenti sadrže brojne podatke i ocjene o razvoju političke situacije u Hrvatskoj, te o stvaranju Narodnooslobodilačke fronte u Hrvatskoj. Najviše dokumenata odnosi se na neposredan rad ZAVNOH-a na oslobođenu teritoriju u različitim životnim područjima, na kojima su djelovali pojedini odjeli ZAVNOH-a: ekonomski, financijski, za obnovu zemlje, za upravu i sudstvo, za propagandu, za prosvjetu, socijalni rad, zdravstvo. O stenografskim zapisnicima Prvog, Drugog i Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a, koji su u ovim zbornicima objavljeni, treba reći da su već bili samostalno objavljeni god. 1950. u izdanju Sabora Narodne Republike Hrvatske. Redakcija tih zbornika s pravom je odlučila da ih ponovo objavi jer bi njihovo izostavljanje »znatno otežalo upotrebu i namjenu« zbornika.¹⁴

Za istraživanje i proučavanje NOB-a u Hrvatskoj od značenja su i dokumenti AVNOJ-a, koji su zasebno objavljeni u redakciji Moše Pijade.¹⁵ Od drugih zbirki dokumenata, koje su značajne za cjelovitije proučavanje NOB-a i revolucije u Hrvatskoj, treba još istaći dokumente o osnivanju prve hrvatske vlade u travnju 1945. Ta zbirka zapravo sadržava dokumente izvanredne sjednice Predsjedništva ZAVNOH-a, 14. travnja 1945. u Splitu, kad je osnovana prva vlada Hrvatske. Od tih se dokumenata

¹⁴ Prvo zasjedanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske, stenografski zapisnici, Zagreb 1950, 88; Drugo zasjedanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske, stenografski zapisnici, Zagreb 1950, 98; Treće zasjedanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske, stenografski zapisnici, Zagreb 1950, 82.

Ovdje ukazujemo i na neke druge zbirke u kojima su također prethodno objavljeni pojedini dokumenti iz spomenutih zbornika: *L. Geršković*, Dokumenti o razvoju narodne vlasti, Beograd 1951; *F. Čulinović*, Propisi o sudstvu Hrvatske za NOB-e, Zagreb 1951; *M. Ogrizović*, Prosvjetni i kulturni rad s odraslima u Hrvatskoj za NOB-e, Zagreb 1960.

¹⁵ Prvo i Drugo zasjedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije (26. i 27. novembra 1942, 29. i 30. novembra 1943), Beograd 1953, 332, izd. Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ. Dokumente prikupio i sredio za štampu S. Nešović. Knjiga sadrži i popise članova predsjedništva i vijećnika Prvog i Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Drugo, prošireno i dopunjeno, izdanje, Zagreb 1963, 372.

Ovdje navodimo i zbirku: Zakonodavni rad predsjedništva Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije i predsjedništva Privremene narodne skupštine DFJ (19. novembra 1944 — 27. oktobra 1945), Beograd 1951, 1064, od istog izdavača, priredio S. Nešović.

ističe referat tajnika JNOF-e Hrvatske Vladimira Bakarića, koji je postao i prvi predsjednik vlade. Zbirka je izdana kao suvremena brošura.¹⁶

Od ostalih općenitih zbirki koje obuhvaćaju dokumente i o razdoblju NOB-a u Hrvatskoj treba spomenuti izdvajanje dokumenata o učešću žena Hrvatske u NOB-u. To je zapravo opširniji izbor više od 300 dokumenata, koji prikazuju ulogu žena u revoluciji.¹⁷ Također treba spomenuti i zbirke dokumenata o omladinskom pokretu, koje se inače odnose na čitavu Jugoslaviju.¹⁸

O izdavanju građe, koja se po sadržaju odnosi na NOB u pojedinim područjima Hrvatske, treba istaći da je u tom pogledu najveće rezultate postigao Historijski institut Slavonije, koji od 1962. izdaje ediciju: Građa za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji. Do sada je objavljeno 6 knjiga, koje obuhvaćaju razdoblje od travnja 1941. do srpnja 1943. godine.¹⁹ Dokumenti potječu pretežno od organa NOP-a, zatim od različitih ustanova NDH, a manji broj su njemački i mađarski. Od ostalih zbirki treba još ukazati na dokumente o razvoju NOB-a u Istri koji su po određenom izboru sakupljeni u zborniku: Priključenje Istre Federalnoj Državi Hrvatskoj u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji 1943—1968, Rijeka 1968. Tom su prilikom objavljeni najznačajniji dokumenti koji se odnose na bitna pitanja razvoja NOB-a u Istri 1943—1945. i borbu za njeno oslobođenje i priključenje matičnoj zemlji.

Osim tih većih cjelina, koje obuhvaćaju arhivsku građu, relativno je malo takve građe objavljeno kao prilog proučavanju užih i specifičnih pitanja. To su pretežno objavljeni dokumenti u različitim, poglavito periodičnim, edicijama, koji osvjetljavaju pojedina pitanja i događaje iz NOB-a u Hrvatskoj.²⁰

Prema tome se može nedvojbeno zaključiti da objavljivanje arhivske građe iz NOB-a u Hrvatskoj treba da bude jedna od glavnih zadaća hrvatske historiografije. Zato treba ubuduće obraćati sve veću pažnju sustavnom radu na obradi i izdavanju relevantne dokumentacije za razdoblje 1941—1945, jer je ona još uvijek relativno neznatna. Dakako, ta problematika treba sve više da zauzima jedno od važnijih mjesta ne samo u radu znanstvenih ustanova nego i arhivske službe.²¹

¹⁶ Narodna vlada Hrvatske formirana u gradu Splitu dana 14. travnja 1945, 107, bez mjesta izd., 1945.

¹⁷ Žene Hrvatske u narodnooslobodilačkoj borbi, I i II, Zagreb 1955, 575+541. Navodimo i knjižicu: Žene Like u narodnooslobodilačkoj borbi, zbirka dokumenata, Gospić 1959, 79.

¹⁸ Dokumenti historije omladinskog pokreta Jugoslavije, tom I, knj. 1, Beograd 1954; Materijal o omladinskom pokretu u toku rata, Beograd 1948; I kongres antifašističke omladine Jugoslavije, Bihać 27—29. XII 1942, Beograd 1946, 68; Ovdje navodimo i knjigu dokumenata: Djeca Hrvatske i narodnooslobodilačka borba, Zagreb 1955, 101.

¹⁹ Građa za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji, knj. I, Sl. Brod 1962, 534; knj. II, 1963, 480; knj. III, 1964, 609; knj. IV, 1965, 399; knj. V, 1966, 484; knj. VI, 1968, 616.

²⁰ Ističemo ove: Dva neobjavljena dokumenta iz fonda Centralnog komiteta KPH (priredili M. Rastić i B. Milinković), PR, br. 9, 1967; P. Strčić, NOF u Istri svibnja 1943. godine, IM, 1-2-3/1968. (sa popisom literature u bilješkama); Isti, Dokumenti o bitki za Rijeku 1945. godine, D, 3-4/1970.

²¹ O tim pitanjima raspravljano je na mnogim skupovima od kojih je jedan od posljednjih bilo međurepubličko savjetovanje: »O nekim problemima sakupljanja i obrade historijske građe iz NOB-e, održano u Beogradu, 23—24. prosinca 1968, u organizaciji SUBNOR-a. (Usp. prikaze V. Grbca, VIG 1/1969, i P. Kačavende, JIC 1-2/1969).

Premda objavljivanje štampe narodnoslobodilačkog pokreta u Hrvatskoj nije također još uvijek dostojno zastupljeno u hrvatskoj historiografiji, ipak treba odmah istaći da su u tom pogledu postignuti određeni rezultati. Riječ je o izdavanju glavnih listova NOP-a u Hrvatskoj: *Vjesnika* i *Naprijeda*, u izdanju Centralnog komiteta KP Hrvatske, još 1955. godine. Te edicije nisu bile priređene kao kritička izdanja, s potrebnim komentarima i pomagalima, ali ispunjavaju svoju svrhu u pogledu uporabe za istraživanje. Tom su prilikom izdana prva dva godišta *Vjesnika*, glasila Jedinствene narodnoslobodilačke fronte Hrvatske (NOF), koja obuhvaćaju brojeve od kolovoza 1941. do siječnja 1943. godine.²² To je razdoblje kad *Vjesnik* izlazi poglavito kao mjesečnik, a zatim, nakon kraće stanke, od travnja 1943. nastavlja kao tjednik. Izdavanje *Vjesnika* u tom razdoblju nastavljeno je zahvaljujući Novinskom izdavačkom poduzeću »Vjesnik«, koje je izdalo prvi opsežan svezak *Vjesnika*. To je izdanje solidnije priređeno za štampu, ali također težnja priređivača nije bila da ga izdaju kao kritičko.²³ *Naprijeda* je izdano samo prvo godišta, tj. brojevi od travnja do prosinca 1943. godine.²⁴ Od ostalih listova, koji služe proučavanju NOB-a u Hrvatskoj, treba spomenuti izdanje *Borbe*, koje obuhvaća brojeve toga glasila KPJ od listopada 1942. do veljače 1943. godine.²⁵ Ovdje se može spomenuti i izdanje *Omladinske borbe*, glasila SKOJ-a, koja je izlazila od 1941. do 1944. godine, a koja sadrži i članke o NOB-u u Hrvatskoj.²⁶

O relativno opsežnoj literaturi o štampi u Hrvatskoj u vrijeme NOB-a, koja, bez obzira na različitu vrijednost pojedinih priloga, umnogome pomaže njenom upoznavanju i lakšoj upotrebi, upozoravamo na osvrt u prethodnom radu.²⁷

Budući da je u prethodnom radu bilo dovoljno riječi o memoarskoj građi za istraživanje NOB-a u Hrvatskoj, ovdje nije potrebno ponavljati navedene podatke. Treba samo istaći da je od postojeće građe glavnina pohranjena u različitim ustanovama, a da je manji dio objavljen. Od toga dijela upravo se najviše dokumentacije odnosi na god. 1941, a manje je priloga koji obuhvaćaju i ostala razdoblja. Pogotovu je malo objavljenih suvremenih zapisa i dnevnika pojedinih sudionika NOB-a.²⁸

²² Dokumenti historije Komunističke partije Hrvatske, knj. II, »Vjesnik« 1941—1943, Zagreb 1955, 397. Knjiga sadržava kraću bilješku o *Vjesniku* i osnovno kazalo.

²³ *Vjesnik* Jedinствene narodnoslobodilačke fronte Hrvatske 1941—1945 (Izbor, tom I), Zagreb 1970.

²⁴ Dokumenti historije Komunističke partije Hrvatske, knj. III, sv. 1, »Naprijed« 1943, Zagreb 1951, 511. Knjiga sadržava i prikaz izlaženja *Naprijeda* u razdoblju 1943—1945.

²⁵ Ovo izdanje *Borbe* objavljeno je u sklopu šire edicije: Istarski arhiv Komunističke partije Jugoslavije, u izdanju Istarskog odeljenja Centralnog komiteta KPJ, tom I, knj. 2, »Borba« 1942—1943, Beograd 1949, 514. Knjiga sadržava kratku bilješku o *Borbi* 1942—1943, te kazalo osobnih i geografskih imena.

²⁶ »Omladinska borba« 1941—1944, organ SKOJ-a, Beograd 1949, 191.

²⁷ Literatura je poglavito navedena u bilj. 29. Od ostalih priloga još navodimo Đ. Plemenčić, »Glas Hrvatskog zagorja« — organ Povjerenstva CK KPH u 1942. godini, PR, br. 1—2, 1963.

²⁸ Ta je literatura bibliografski konstatirana u prethodnom radu (bilj. 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37). Od ostale literature ovdje navodimo: V. Nazor, Govori i članci, Zagreb 1946, 173; *Isti*, S partizanima 1943—1944, Beograd 1949, 209; II izd. Beograd 1965; Zupanji u borbi, uspomene i zapisi učesnika NOB iz bivšeg županijskog kotara, Zupanja 1960, 120; P. Doornik, Izvodi iz dnevnika, *Mogućnosti* 8/1961; T. Mikulić-Gajdaš, Sjećanja i zapisi iz narodnoslobodilačke borbe, Zagreb 1967; B. Prpić, Preko

O političkim ocjenama što su ih dali pojedini rukovodioci NOP-a, a koje su, dakako, posebno zanimljive za istraživanje NOB-a u Hrvatskoj, bilo je također riječi u prethodnom prilogu. Ovdje treba ipak ponovo ukazati na »Politički izvještaj CK KPH« što ga je Vladimir Bakarić podnio na Drugom kongresu KP Hrvatske, u Zagrebu studenoga 1948, a koji je po sadržaju i dalje zanimljiv za povjesničara. U njemu se daje cjelovitiji prikaz razvoja NOB-a i iznosi niz pitanja bitnih za razumijevanje revolucije u Hrvatskoj i osnovnih etapa njezina tijeka.²⁹

II

Premda ne postoji cjelovita sustavno vođena bibliografija povijesne literature o NOB-u u Jugoslaviji i u Hrvatskoj, ipak postojeći bibliografski prilozi daju dovoljan uvid u tu literaturu. Budući da su oni u prethodnom radu konstatirani,³⁰ ovdje se ukazuje samo na one relevantnije za budući razvoj historiografije. U tom pogledu treba istaći pokušaj sustavnog objavljivanja Bibliografije literature o narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji u Hrvatskoj 1941—1945, što je 1969. započeo *Časopis za suvremenu povijest* (autor: M. Sentić).³¹ Iste godine izašla je i prva knjiga

Atlantika u partizane, Zagreb 1955. i 1965, u dvije knjige; I. Hariš, Diverzant, Beograd 1960; P. Romac, Borbe. Bilješke i sjećanja iz narodnooslobodilačkog rata, Novi Sad 1961; Republika. Almanah 1941—1961, Zagreb 1961; Ljudi i događaji koji se ne zaboravljaju (uredila S. Ogrizović), knj. I, Zagreb 1961; A. Kesic, Drugi početak. Dnevnik poverljivih zadataka ilegalaca Mije i Duška iz ustanka u Dalmaciji, Beograd 1961; Jači od smrti. Zapisi o palim herojima Slavonije, Zagreb 1961; A. Dabović, Odjeci sa pučine, Beograd 1961; M. Kavgić - M. Madić, Putevima slavonskih partizana, Beograd 1961; I. Ribar, Uspomene iz narodnooslobodilačke borbe, Beograd 1961; D. Livada, Stazom malih spomenika, Beograd 1962; M. Basta, Veliki zahvat (Uspomene iz NOB-a), Beograd 1962; J. Lopičić, Ratni dnevnik, II (1943—1945), Beograd 1963; L. Kirić, Ispred i iza bodljikave žice, Zagreb 1963; Prva proleterska, Beograd 1963, knj. 1 i 2; Tako je rođena nova Jugoslavija. Zbornik sećanja učesnika Drugog zasjedanja AVNOJ-a, Beograd 1963, knj. 1, 2, 3; N. Sremec, Zapisi sa Drugog zasjedanja AVNOJ-a, Zagreb 1964; Partizanski dani. Zapisi, dokumenta i sjećanja iz narodnooslobodilačke borbe s područja Đurđevca i okoline, Đurđevac 1964; Bili smo partizani (priredila S. Ogrizović), Zagreb 1964; Druga proleterska, Beograd 1965, knj. 1, 2, 3; G. Vidović, Zapisi o živima i mrtvima, Zagreb 1961; Isti, Među slavonskim partizanima, Zagreb 1965; Tito u zapisima suvremenika, Zagreb 1965; D. Čalić, Ratni dnevnik bez datuma, Zagreb 1965; Neretva. Proleterske i udarne divizije u bici na Neretvi — zbornik radova, Beograd 1965, knj. 1, 2, 3; Bihaćka republika 4. XI 1942 — 29. I 1943, Bihać 1965, zbornik članaka, knj. 1 i 2; Sutjeska, zbornik radova, knj. 1—6, Beograd 1966; S. Borojević, Po šumama i gorama, Sisak 1967; Z. Brkić, Bilogorska sjećanja (Istočna Bilogora 1941. i 1942. godine), Grubišno Polje 1969; Zapisi, u zborniku: Priključenje Istre, n. dj.

²⁹ V. Bakarić, Politički izvještaj CK KPH, Drugi kongres Komunističke partije Hrvatske, Zagreb 1949, 33—89. Bakarićev referat dopunjuje Organizacioni izvještaj CK KPH, što ga je na istom kongresu podnio A. Biber (na i. mj., 91—156). Ovdje ukazujemo i na razgovor (intervju), što ga je V. Bakarić vodio s uredništvom časopisa *Dometi* (Rijeka) »o hrvatskom pitanju 1937—1945« (D, 11/1970), u kojemu iznosi neke podatke o NOB-u u Hrvatskoj.

³⁰ U bilj. 5.

³¹ Ta bibliografija sada obuhvaća knjige, brošure i zbornike (ČSP 1—2/1969, razdoblje 1945—1950; ČSP 1/1970, razdoblje 1950—1955; ČSP 2/1970, razdoblje 1955—1960, nastavlja se), a zatim će se objavljivati prilozi iz periodičnih i drugih publikacija.

Bibliografije o ratu i revoluciji u Jugoslaviji, koja obuhvaća posebna izdanja 1945—1965, i dalje će se nastaviti (autori: R. Pajović i M. Radović).³² Bez sumnje će naponi na sustavnom objavljivanju tih dviju bibliografija pomoći da se s vremenom dobije što pregledniji i cjelovitiji uvid u povijesnu literaturu o NOB-u u Hrvatskoj.³³

U okviru dosadašnjih bibliografskih istraživanja treba posebno istaći izdavanje opsežne Bibliografije izdanja u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945, Beograd 1964, u izdanju Vojnoistorijskog instituta. To je bibliografija suvremenih izdanja iz NOB-a. Sadržava više od 9000 jedinica, koje registriraju gotovo sve knjige, brošure, biltene, časopise i listove što su izlazili u izdanju brojnih organizacija, ustanova i jedinica NOP-a u razdoblju od srpnja 1941. do 15. svibnja 1945. godine. Dobar dio te bibliografije odnosi se na Hrvatsku, pa se zahvaljujući njoj dobiva prvi put cjelovitiji i potpuniji uvid u izdanja NOP-a u Hrvatskoj, unatoč propustima i nedostacima.³⁴

Jedna od vrsta povijesne literature, koje su nastajale u istraživanju i popularizaciji NOB-a, bile su brojne kronologije. Međutim, malo je priloga te vrste, koji su nastali kao rezultat solidnijih i sustavnih istraživanja ne samo na osnovi postojeće literature nego i arhivske građe i ostalih neobjavljenih izvora. Poglavitno su to tekstovi rađeni prilično nesistematizirano i s pogreškama, a s osnovnom zadaćom da populariziraju NOB u pojedinim području ili ukažu na kroniku pojedinog razdoblja revolucije. Ovdje se upozorava na postojanje takve vrste literature u prvom redu radi toga što ona faktografski potanje utvrđuje brojne momente i događaje iz razvoja NOB-a za razliku od postojećih pregleda, koji uglavnom imaju drugačiji pristup i cilj. Iz navedenih razloga ovdje treba u prvom redu istaći opsežnu Hronologiju oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945, Beograd 1964, u kojoj se dobar dio teksta odnosi na Hrvatsku. Kronologija detaljno bilježi pojedine događaje iz razdoblja od travnja 1941. do svibnja 1945, a priložena su joj i četiri korisna kazala. Kronologija je rađena na osnovi arhivske građe iz svih važnijih ustanova, te uz korištenje relativno brojne literature. Međutim, osnovna zamjerka, koja bi se trebala uputiti tom izdanju, jest to što se, na žalost, uz kronologijske jedinice nisu navodili odgovarajuća literatura i izvori. Uz to, treba istaći da u kronologiji, unatoč velikom broju konstatiranih datuma, još mnogi važni nisu uneseni, a potkrale su se i brojne greške i netočni podaci. Unatoč svemu tome ta kronologija ostaje zasad najopsežniji i najkorisniji prilog takve vrste literature.³⁵ Također i nekoliko drugih priloga kronologiji NOB-a treba uzimati u obzir

³² Vrijednost je te bibliografije i u tome što se uz pojedina izdanja donose i postojeće ocjene o njima, što omogućava šire upoznavanje s literaturom.

³³ Od bibliografija za upoznavanje literature o NOB-u u pojedinim dijelovima Hrvatske treba istaći Bibliografiju članaka i knjiga o NOB-u u Slavoniji, koja je pokrenuta u ZHIS, br. 6, 1968. (autor: S. Musić). Ovdje navodimo i Bibliografiju rasprava i članaka (1945—1962) pomorstva Jugoslavije, PZ, III, Zagreb—Zadar 1966.

³⁴ Usp. i osvrt T. Nikčevića, VIG 3/1965.

³⁵ Usp. i ocjenu Lj. Šotre, P, br. 2, 1966.

za upoznavanje revolucije u Hrvatskoj. Oni se, uglavnom, odnose na pojedine regije ili razdoblja.³⁶

Budući da su svi važniji cjeloviti prikazi i sintetski prilozi o NOB-u i revoluciji u Jugoslaviji i u Hrvatskoj prikazani i ocijenjeni u prethodnom radu, ovdje treba ukratko konstatirati ona općenita djela, koja se poglavito odnose na pojedina uža razdoblja u vremenskom rasponu 1942—1945. Treba, međutim, odmah istaći da su svoje mjesto spomenuti sintetski prilozi našli u prethodnom radu, uz ostalo, i zbog toga što se svojim sadržajem odnose poglavito na prvu godinu NOB-a i revolucije u Jugoslaviji ili u Hrvatskoj, pa čak i u pojedinim područjima Hrvatske. Prema tome, spomenuta djela u manjoj su mjeri prilog širem i potpunijem upoznavanju razvoja NOB-a u idućim godinama.

Veoma su malobrojni sintetski pokušaji koji kompleksnije obrađuju pojedino razdoblje iz razvoja NOB-a i revolucije u Jugoslaviji. To se pogotovu odnosi na područje Hrvatske, jer nema ni jednog priloga koji bi cjelovitije obuhvatio određenu etapu u razdoblju 1941—1945. godine. Od monografija koje obuhvaćaju čitavo područje Jugoslavije mogu se spomenuti samo dvije. U svojoj knjizi: *Prelomna godina narodnooslobodilačkog rata*, Beograd 1957, P. Morača je obuhvatio razdoblje 1942. godine, koje čini veoma značajnu etapu u razvoju NOB-a u Jugoslaviji.³⁷ Autor je težište svoje analize postavio na probleme razvoja samog NOR-a, ali je odgovarajuću pažnju posvetio i političkom razvoju revolucije, tj. najbitnijim događajima u tom okviru, dakako, u prvom redu značenju Prvog zasjedanja AVNOJ-a. Određena pažnja posvećena je i razmatranjima pozicija okupacionih sistema i njihovih domaćih saveznika. U takvu prikazu i Hrvatska je dobila određeno mjesto.

Drugi sintetski prilog, koji treba istaći, jest monografija B. Petranovića: *Političke i pravne prilike za vreme privremene vlade DFJ, Beograd 1964*, koja obuhvaća razdoblje od početka ožujka 1945, tj. od osnivanja spomenute vlade, do prosinca 1945. Premda, dakle, ta monografija obuhvaća kratko razdoblje, koje prema autoru, »predstavlja produženje socijalističke revolucije u novim uslovima«, osobito je zanimljiva za upoznavanje nekih bitnih pitanja, karakterističnih za razumijevanje posljednje etape oružane revolucije. U tom pogledu na prvo mjesto dolaze autorova razmatranja

³⁶ V. Strugar je u svojoj knjizi: *Jugoslavija 1941—1945*, Beograd 1970, donio i »sinerhonooptički pregled« razvoja NOB-a u Jugoslaviji po republikama. U tim zbornicima dokumenata ZAVNOH-a donesene su u prilogu i kronologije »važnijih događaja« u 1943. i 1944. godini (Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske, n. dj., knj. I, 647—654, knj. II, 677—679). U zborniku: *Priključenje Istre*, n. dj., objavljena je i »Kronologija događaja važnih za NOB u Istri«, str. 451—460, koja obuhvaća razdoblje od travnja 1941. do svibnja 1945. Ovdje navodimo i dvije kronologije koje su korisne i za upoznavanje revolucije u Hrvatskoj u razdoblju od listopada 1942. do srpnja 1943: I. Antonovski, *Pregled važnijih događaja za vreme Četvrtne neprijateljske ofenzive*, Zbornik radova »Neretva — Sutjeska 1943«, Beograd 1969, 753—761; V. Kučan, *Pregled važnijih događaja za vreme Pete neprijateljske ofanzive*, na i. mj., 762—770. Od ostalih kronologija još navodimo: Z. Glik, *Partizanska godina*, Zagreb 1963. (razvoj NOP-a u Moslavini 1942); *Kronologija revolucionarnog radničkog pokreta u Zagrebu 1918—1945*, *Bilten* Gradske konferencije SKH i Gradske konferencije SSRNH Zagreb, 2/1969. (Za razdoblje NOB-a autor N. Lengel-Krizman).

³⁷ Usp. i P. Morača, *O nekim osnovnim karakteristikama oslobodilačkog rata i revolucije u 1942. godini*, zbornik: *Prvo zasjedanje AVNOJ-a*, Bihac 1967.

»poraza kontrarevolucije u uslovima narodnooslobodilačkog rata«, korjenitih promjena u odnosima vlasništva, konsolidacije sistema vlasti i razvoja Narodne fronte.

Niz priloga različita karaktera imaju također po svom pristupu određeni sintetski karakter, jer razmatraju neka osnovna pitanja razvoja NOB-a i revolucije u Jugoslaviji, pridonoseći time u prvom redu razvijanju teoretskih pogleda na jugoslavensku revoluciju i nekih metodoloških aspekata. Nastali su iz pera značajnih sudionika, publicista, znanstvenika. Gledajući u cjelini, oni obogaćuju poglede na problematiku revolucije te treba u tom smislu ovdje upozoriti na njih.⁸⁸

Činjenica da ne postoje monografski pokušaji obrade pojedinih etapa razvoja NOB-a i revolucije na području Hrvatske bez sumnje svjedoči i o tome da ne postoji dovoljno potrebnih analitičkih priloga, koji bi činili podlogu za cjelovitije pokušaje. Svi dosadašnji pokušaji u tom pravcu nisu imali širih ciljeva. Postojeći cjelovitiji prikazi odnose se isključivo na sažeto i fragmentarno obuhvaćanje razvoja NOB-a u pojedinim područjima Hrvatske, poglavito s težištem na prikazu oružane borbe. U tom pogledu ovdje je moguće samo još konstatirati one priloge, koji već u prethodnom osvrtu nisu bili obuhvaćeni.⁸⁹

⁸⁸ Ljudske i materijalne žrtve Jugoslavije u ratnom naporu 1941—1945, Beograd 1946; Ratni napori Jugoslavije 1941—1945, Beograd 1946; K. Popović, Za pravilnu ocenu oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije, *Komunist*, Beograd 1949, br. 3; G. Šprljan, Historijske zakonitosti naše narodne revolucije, Zagreb 1950; P. Jakšić, Razmišljanja o našem oslobodilačkom ratu 1941—1945. godine, *Vojno delo*, 10—11/1956; Iz istorije Jugoslavije 1918—1945, zbornik predavanja, Beograd 1958; Karakteristike socijalističke revolucije u Jugoslaviji, zbornik članaka, Beograd 1961; V. Kljaković, Tri komponente oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije (neka zapažanja o pisanju historije NOR-a), PR br. 3—4, 1964; Iskustva narodnooslobodilačkog rata — Zbirka nagrađenih članaka, Beograd 1965; Socijalistička revolucija i stvaranje preduslova za razvoj samoupravnog društva u Jugoslaviji, zbornik radova, Beograd 1967; V. Đuretić, Neke pitanja iz odnosa nacionalne i klasne komponente NOR-a, P, br. 4, 1968; B. Petranović, O promjenama u društveno-ekonomskoj strukturi Jugoslavije u toku narodnooslobodilačke borbe (1941—1945), PIS, br. 6, 1969.

⁸⁹ D. Zlatić, Komunistička partija Jugoslavije u borbi za izgradnju Istre, *Istarski zbornik*, I, Zagreb 1949; A. Maštrović, Zadar u Narodnooslobodilačkoj borbi, RIJAZU, sv. 1, 1954; I. Rubić - B. Jakovljević, Buzet i njegov kraj (Bužeština), Zagreb 1961; M. Konjbožić, Od Kupe do mora. Primorci, Gorani i Drežničani u NOB, Zagreb 1963; V. Ujčić, Pula od najstarijih vremena do danas sa okolicom, Pula 1963; Dalmacija 1941—1945, album fotografija i faksimila s kratkim tekstom (autor D. Gizdić), Zagreb 1964; V. Branica, Razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u Dalmaciji u prvoj polovini 1943. godine, VIG 3/1964; I. Čejvan, Otok Vis u narodnooslobodilačkoj borbi, Beograd 1964; Vis u narodnooslobodilačkoj borbi (1941. do 1945), Rijeka 1965; S. Velagić, Pregled razvoja NOB-e, Kotar Bjelovar, monografija, Zagreb 1966; V. Antić, Prilog historiji političke borbe za Istru od 1943. do 1945, IM 1/1966; Zbirka članaka o Buzetu i Bužeštini (Prikupio, izabrao i za štampu pripremio B. Jakovljević), Buzet 1966; J. Čerovac - B. Jakovljević, Kratak prikaz narodnooslobodilačke borbe na bužetskom Krasu, IM 3/1967; N. Crnković, Neki pogledi na vojni položaj Istre u rujnu 1943, IM 1-2-3/1968; B. Jakovljević - M. Sinčić, Ustanički Brgudac, IM 2/1969; P. Gregorić, Hrvatska u vrijeme Prvog i Drugog zasjedanja ZAVNOH-a, Spomenica u čast dvadeset i pete godišnjice ZAVNOH-a, Zagreb 1969; V. Uranija, Nin u narodnooslobodilačkoj borbi, RIJAZU, sv. 16—17, 1969.

III

O politici Komunističke partije Hrvatske u NOB-u i revoluciji nema posebnih važnijih priloga. Premda je bila glavna pokretačka politička snaga i organizator NOB-a u Hrvatskoj, KPH nije privlačila posebnu pažnju povjesničara. To, međutim, ne znači da je bilo zanemareno samo istraživanje političke djelatnosti KPH. Naime, s obzirom na spomenutu ulogu, KPH nije mogla biti mimoidena ni u jednom važnijem prilogu istraživanju bilo koje sastavnice razvoja NOB-a i revolucije u Hrvatskoj, jer je bila najuže povezana sa svakim osnovnim pitanjem te problematike. Zbog toga je donekle umanjen nedostatak posebnih istraživačkih radova o KPH, ali se potreba takvog istraživanja nameće kao neophodna radi sistematskog proučavanja razvoja NOB-a i revolucije u Hrvatskoj.⁴⁰

Problemi stvaranja i organizacije Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte u Hrvatskoj, koja se također pojavljuje kao jedna od bitnih sastavnica u razvoju NOB-a, nešto su više zaokupljali pažnju istraživača, ali ni tu nisu postignuti osobiti rezultati. Organiziranje šire znanstvene diskusije o problemima Narodne fronte u toku drugoga svjetskog rata, što su je priredili jugoslavenski, čehoslovački i poljski povjesničari u listopadu 1966. u Beogradu, bilo je značajan korak u daljnjem istraživanju i upoznavanju te veoma značajne i kompleksne problematike.⁴¹ U tom pogledu osobito značenje imale su komparativne studije i razmatranje stvaranja Narodne fronte u svjetlu politike Kominterne. S obzirom na Jugoslaviju, bez sumnje su tom prilikom otvorena brojna pitanja važna za daljnja istraživanja. Opsežniji rad *P. Morače*: Komunistička partija Jugoslavije u stvaranju Narodnog fronta u oslobodilačkom ratu i revoluciji 1941—1945, koji je bio jedan od uvodnih referata na tome simpoziju, rezultat je zapravo dosadašnjih istraživanja i postignutih rezultata u historiografiji, te donekle novih autorovih istraživanja.⁴² U takvom okviru i Hrvatska je dobila određeno mjesto, a prikaz razvoja JNOF-e u njoj obilježen je u nizu momenata fragmentarnošću, što se može tumačiti umnogome i nedostatkom odgovarajuće podloge. Dva omanja priloga *M. Sobolevskog* o NOF-u u Hrvatskoj pomažu donekle širem i detaljnijem poznavanju te problematike.⁴³

Premda postoji nešto veći broj priloga o omladinskom pokretu u NOB-u, ni oni ne osvjetljavaju šire i detaljnije tu problematiku u Hrvatskoj. Pretežno su to publicistički prilozi, koji se poglavito odnose na SKOJ, bilo kao pregledi za čitavu Jugoslaviju, bilo za Hrvatsku ili pojedina pod-

⁴⁰ Ovdje ističemo neke publicističke priloge općenitijeg karaktera: *J. Cazi*, Komunistička partija Jugoslavije i sindikati, Beograd 1959; *R. Colaković*, Borba KPJ za rešenje nacionalnog pitanja, Beograd 1959; *M. Marković-I. Laća*, Organizacioni razvitak Komunističke partije Jugoslavije (SKJ), Beograd 1960.

⁴¹ O tome usp. osvrt *J. Opata*, Jugoslovenski, poljski i čehoslovački istoričari o problemima Narodnog fronta u drugom svetskom ratu, PIS, br. 4, 1967. Prilozi sa skupa objavljeni su u zborniku: Narodni front i komunisti — Jugoslavije, Čehoslovačke, Poljske 1938—1945, Beograd 1968, 716.

⁴² Objavljen u spomenutom zborniku.

⁴³ *M. Sobolevski*, Narodni front u Hrvatskoj, na i. mj.; Prilog pitanju organizacionog razvitka JNOF Hrvatske 1944—1945, PR, br. 9, 1967.

ručja u njoj.⁴⁴ Pojedini od njih rezultati su znanstvenoistraživačkog rada.⁴⁵ Uz to treba ukazati i na nekoliko priloga, pretežno publicističkih, o pionirima i uopće o djeci u NOB-u u Hrvatskoj.⁴⁶

Budući da su u prethodnom radu konstatirani važniji relevantni prilozi o učešću žena u NOB-u u Hrvatskoj, ovdje se oni mogu samo dopuniti tek s ponekim novim.⁴⁷ Treba pri tome istaći da se i toj problematici posvećivala osjetno mala pažnja u historiografiji.

Jedna od većih skupina priloga odnosi se na stvaranje i razvoj narodne vlasti u NOB-u. Ta je problematika i s obzirom na Hrvatsku privlačila veću pažnju. I ovdje je potrebna važna napomena da je narodna vlast u Hrvatskoj znatnim dijelom obrađivana u sklopu opširnijih pregleda o toj problematici, na što je u prethodnom radu upozoreno.

S obzirom na različite metodološke pristupe u istraživanju stvaranja i razvoja narodne vlasti, i literatura o njoj osjetno je raznovrsna. Ta je problematika, zbog svoje složenosti i historijskog značenja, zanimala ne samo političku, nego još više pravnu povijest, a u određenom smislu i vojnu. Bez sumnje je takav pravac istraživanja utjecao i na mogućnosti kompleksnijeg istraživanja tih pitanja NOB-a i revolucije, a vjerojatno je utjecao i na to da je iz te oblasti nastalo najviše cjelovitih pregleda, bez obzira na njihovu vrijednost.⁴⁸ Osim niza takvih priloga i onih općenitog karaktera, koji su konstatirani u prethodnom radu,⁴⁹ ovdje treba još ukazati na nekoliko njih, koji obrađuju pojedina važnija pitanja karakteristična za razvoj narodne vlasti na području čitave Jugoslavije ili se odnose na pojedina razdoblja.⁵⁰

⁴⁴ Narodna omladina Jugoslavije u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji, Zagreb 1959; Z. Stanković, Borbeni put SKOJ-a, Beograd 1959; B. Šoškić, Omladinski pokret u Narodnoj revoluciji 1941—1945, Beograd 1959; Z. Stanković, Borbeni put SKOJ-a, Beograd 1961; M. Tišler - J. Radmanović, Historijat osnivanja i rada Komunističke partije i SKOJ-a Kotoribe, Čakovec 1962; 20 godina omladinskih radnih akcija, Beograd 1963. (članak: Omladinske akcije u toku NOB-e); Pod zastavom bratstva i jedinstva, Sisak 1969; Uključivanje pulske omladine u NOP Jugoslavije, IM 1/1969.

⁴⁵ Z. Žagar, Rad napredne omladine na Učiteljskoj školi za vrijeme okupacije, zbornik: 70 godina Učiteljske škole u Osijeku 1893—1963, Osijek 1963; N. Lengel, Pregled djelovanja SKOJ-a u Zagrebu 1941—1945, zbornik: Iz starog i novog Zagreba, IV, Zagreb 1968; P. Kačavenda, Uloga SKOJ-a u revoluciji s posebnim osvrtom na učešće omladine u izgradnji nove vlasti, zbornik: Društvo, revolucija, omladina — mladi između sadašnjosti i budućnosti, Zagreb 1969.

⁴⁶ M. Ogrizović, Organizacija pionira u Hrvatskoj za narodnooslobodilačkog rata, Zagreb 1957; Pohod na Vis, Split 1962; Deca i rat. Jugoslavija 1941—1945, Beograd 1962.

⁴⁷ A. Turčinović, Istranke u borbi, Rijeka 1945; S. Hrečkovski, I oblasna konferencija AFŽ Slavonije (19—21. IX 1943), ZHIS, br. 3, 1965.

⁴⁸ Opširnije o tim pitanjima usp. prilog B. Petranovića, O metodološkom pristupu izučavanju istorije narodne vlasti, VIG 3/1968.

⁴⁹ U bilj. 106 i 107.

⁵⁰ F. Čulinović, Sudovi nove Jugoslavije, Zagreb 1946; Z. Oštrić, Osnovi krivičnog kažnjavanja u NOR, Vojno delo, 7—8/1957; Đ. Kosanović, Uloga fondova narodnooslobodilačkih odbora u materijalnom obezbeđenju odluka odbora od 1941. do početka 1944, VIG 5/1957; D. Živković, Doprinos jedinica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije stvaranju narodne vlasti, Istorijski časopis, SAN, Beograd 1960, br. 11; V. Popović, Izborni sistem u toku narodnooslobodilačke borbe, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd 1961, br. 1—2; K. Mihajlovski, Stvaranje i uloga vojnopozadinskih organa (VPO) u NOR-u, Zbornik Historijskog instituta JAZU, 5/1964; M. Sukijasović, Pravni

O literaturi, koja cjelovitije obuhvaća razvoj narodne vlasti u Hrvatskoj, treba reći da je istraživanje te problematike postiglo osjetno veće rezultate za razdoblje 1941—1943, dok je iduće razdoblje znatno manje poznato. Već u prethodnom radu spomenuti napis od *J. Tomić*: Prilog proučavanju postanka i razvitka narodne vlasti u Hrvatskoj 1941—1943, PR 1—2, 1963, ostaje još uvijek zanimljiv za upoznavanje nekih bitnih pitanja te problematike. Tu se, uz već spomenuta, razmatraju pitanja izbora za narodnooslobodilačke odbore na oslobođenim područjima Hrvatske, izgradnja mreže NOO-a i njihova djelatnost. Opsežna monografija *D. Živkovića*: Postanak i razvitak narodne vlasti u Jugoslaviji 1941—1942, Beograd 1959, donosi u posebnim poglavljima i prikaz te problematike za Hrvatsku, otvarajući mnoga pitanja zanimljiva za daljnja istraživanja. Toj dosad najopsežnijoj studiji o razvoju narodne vlasti u određenom razdoblju, može se, uz ostalo, uputiti ozbiljnija zamjerka da nije uopće dotirana problematika narodne vlasti na neoslobođenim područjima sjeverozapadne Hrvatske i u Zagrebu, što u samoj kompoziciji monografije djeluje kao uočljiva praznina.⁵¹

Spomenute cjelovitije prikaze stvaranja narodne vlasti u Hrvatskoj dopunjuje elaborat: Pregled sistema narodne vlasti u Hrvatskoj 1941—1943. g., PR, 1—2, 1963, koji, u obliku shematskog prikaza, sadržava brojne podatke o »organizacionom stanju organa narodne vlasti u pojedinim pokrajinama, od mjesnih preko općinskih, kotarskih, okružnih i oblasnih narodnooslobodilačkih odbora do ZAVNOH-a«. Time se, bez sumnje, pruža zanimljiva podloga za daljnja istraživanja.⁵²

Osim već spomenutih priloga, koji obrađuju razvoj narodne vlasti u pojedinim područjima Hrvatske, ovdje se mogu, uglavnom, samo konstatirati neki novi, koji nisu zabilježeni u prethodnom radu. Neki su po svom karakteru znanstveni, neki publicistički, a pisali su ih često sami sudionici.⁵³

propisi Jugoslavije 1941—1944, Beograd 1966; *P. Kačavenda*, O nekim karakteristikama u razvitku narodne vlasti u 1942, zbornik: Prvo zasjedanje AVNOJ-a, Bihać 1967; *Isti*, Razvoj i aktivnost narodne vlasti na velikoj slobodnoj teritoriji Jugoslavije u drugoj polovini 1942. godine, IRP, 5, 1968; *Z. Stanković*, Stvaranje naše narodne vlasti (Fragmenti o razvoju narodne vlasti i stvaranju nove jugoslovenske države 1941—1945), Beograd 1967.

⁵¹ Usp. i ocjenu *B. Petranovića*, ČSP 2/1970.

⁵² Autori *M. Rastić* i suradnici. U prilogu elaborata donesen je pregled izvora i bibliografija literature o narodnoj vlasti.

⁵³ *F. Trgo*, Formiranje Pokrajinskog narodnooslobodilačkog odbora za Dalmaciju, VIG 4/1957; *D. Gizdić*, Uz dvadesetgodšnjicu NOO-a grada Splita. Veliki doprinos Narodnooslobodilačkog fonda u Splitu našoj borbi, *Mogućnosti*, 4/1963; *Isti*, Narodna vlast u Dalmaciji do formiranja Inicijativnog odbora ZAVNOH-a. Spomenica u čast dvadeset i pete godišnjice ZAVNOH-a, Zagreb 1969; *J. Buljan*, Primjedbe na prikaz narodne vlasti u VI glavi »Pregleda istorije Saveza komunista Jugoslavije«, PR 3—4, 1964; *M. Patković*, Političko-ekonomska djelatnost Kotarskog NOO-a Našice u 1944. i 1945. godini, *Osjetki zbornik*, IX—X, Osijek, 1965; *R. Guberina*, Oblici dobrovoljnih doprinosa u Narodnooslobodilački fond u Dalmaciji, JIČ 3/1965; *M. Cicvarić*, Neke komponente rada Okružnog narodnooslobodilačkog odbora Broda ljeta i jeseni 1944. g., ZHIS, br. 4, 1966; *M. Sobolevski*, Prvi opći izbori za narodnooslobodilačke odbore na oslobođenim područjima Hrvatske (XII 1942 — III 1943) zbornik: Prvo zasjedanje AVNOJ-a, Bihać 1967; *V. Krstulović*, Partijska organizacija Dalmacije i stvaranje narodnooslobodilačke vlasti, Spomenica u čast dvadeset i pete godišnjice ZAVNOH-a, Zagreb 1969. Ovdje se može navesti i prilog *N. Lengel-Krizman*, Organizacija i rad Pokrajinskog i Mjesnog odbora Narodne pomoći u Zagrebu 1941—1942, ČSP 1—2/1969.

Gledajući u cjelini tu literaturu, može se zaključiti da pojedina područja Hrvatske još uvijek nisu ni približno obuhvaćena, dok o pojedinim drugim postoji već opsežnija literatura.

Istraživanje osnivanja i razvoja ZAVNOH-a privlačilo je relativno znatnu pažnju u historiografiji, i to prvenstveno pravnih povjesničara. U tom pogledu ZAVNOH je proučavan iz različitih aspekata — kao političko predstavništvo narodnooslobodilačkog pokreta u Hrvatskoj, kao najviši organ vlasti Federalne Države Hrvatske u tijeku NOB-a, struktura njegovih organa i njihova djelatnost, njegov sastav, odnos prema AVNOJ-u itd.

Već je 1949. *F. Čulinović* dao prvi opsežniji prikaz razvoja ZAVNOH-a, u kojemu je, poglavito na osnovi tada dostupne štampane građe, ukazao na osnovne etape u stvaranju i razvoju toga »zemaljskog vrhovnog političkog rukovodstva« (»uvodni period« do ožujka 1943, tj. do osnutka Inicijativnog odbora ZAVNOH-a; razdoblje ZAVNOH-a »kao najvišeg političkog rukovodstva NOP-a« od lipnja 1943. do svibnja 1944; razdoblje poslije Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a, tj. od svibnja 1944. do Ustavotvorne skupštine Hrvatske, studenog 1946), a ta je periodizacija bila osnova i za daljnja istraživanja što su slijedila.⁵⁴ U opširnijoj raspravi *D. Šćukanec* je obradio »Osnivanje i rad ZAVNOH-a 1943«, s težištem na priprema fazi te na Prvom i Drugom zasjedanju ZAVNOH-a, s ciljem da se »izloži djelatnost ZAVNOH-a u prvoj godini njegova postojanja i njegova uloga i mjesto u izgradnji sistema narodne vlasti u Hrvatskoj.«⁵⁵ Osim instruktivnih uvodnih tekstova u spomenute dvije knjige dokumenta ZAVNOH-a, koje bez sumnje omogućuju daljnje produbljivanje njegova istraživanja, *H. Sirotković* je u posebnim prilogima razmatrao neka bitna pitanja iz djelatnosti ZAVNOH-a i njegova odnosa prema AVNOJ-u.⁵⁶ Brojni drugi prilozi omogućuju detaljnije upoznavanje problema stvaranja i razvoja ZAVNOH-a, a nekima su autori sami sudionici tih zbivanja, te ih treba konstatirati na ovom mjestu.⁵⁷

⁵⁴ *F. Čulinović*, Razvitak ZAVNOH-a, HZ II, 1949.

⁵⁵ *D. Šćukanec*, Osnivanje i rad ZAVNOH-a 1943, PR br. 1—2, 1963.

⁵⁶ *H. Sirotković*, ZAVNOH prema Drugom zasjedanju AVNOJ-a, zbornik: Značenje Drugog zasjedanja AVNOJ-a za socijalističku revoluciju u Jugoslaviji, Zagreb 1963; *Isti*, Propisi ZAVNOH-a o organizaciji narodne vlasti u prvoj godini njegova djelovanja, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, br. 3—4, 1967; *Isti*, Normativni akti ZAVNOH-a od njegova Drugog do Trećeg zasjedanja, Spomenica u čast dvadeset pete godišnjice ZAVNOH-a, Zagreb 1969.

⁵⁷ *F. Čulinović*, Stvaranje federalne države Hrvatske, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, br. 2, 1964; *Isti*, Državno-pravna analiza oslobođenja Zadra, RIJAZU, 1965; *Isti*, Državnopravno značenje odluka o priključenju Istre Hrvatskoj odnosno Jugoslaviji, zbornik: Priključenje Istre Jugoslaviji, n. dj.; *Isti*, Povodom dvadeset i pete godišnjice ZAVNOH-a, Spomenica u čast dvadeset i pete godišnjice ZAVNOH-a, Zagreb 1969; Dvadesetogodišnjica II zasjedanja AVNOJ-a, JAZU, Zagreb 1963; *J. Šašić*, Svestrana narodna priprema osnivačke skupštine ZAVNOH-a u Slavoniji i Baranji, Spomenica u čast dvadeset i pete godišnjice ZAVNOH-a, Zagreb 1969; *O. Mandić*, ZAVNOH i narodna suverenost, na i. mj.; *N. Rubčić*, O Drugom zasjedanju ZAVNOH-a, na i. mj.; *Z. Srećec*, 25-godišnjica osnivanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske, na i. mj.; *Š. Balen*, Inicijativni odbor Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske, na i. mj.; *F. Frol*, O ZAVNOH-u kao organu narodnooslobodilačke borbe i narodnopolitičkom predstavničkom tijelu u Hrvatskoj, na i. mj.; *M. Jerković*, Značenje ZAVNOH-a za razmah NOP-a u Slavoniji, na i. mj. (i VIG 2/1969).

Mnogi prilozi koji obrađuju pitanja stvaranja i razvoja AVNOJ-a zanimljivi su iz više razloga za istraživanje NOB-a i revolucije u Hrvatskoj. S jedne strane, oni svojim analizama i ocjenama ukazuju na opće povijesno značenje AVNOJ-a za razvoj NOB-a i revolucije u Jugoslaviji, a s druge sadržavaju mnoge podatke i ocjene zanimljive za razvoj NOB-a u Hrvatskoj.⁵⁸

Neki prilozi odnose se na probleme najvažnijih djelatnosti, koje je narodna vlast organizirala na oslobođenim područjima. Oni omogućuju šire i detaljnije upoznavanje razvoja NOB-a u Hrvatskoj. Najbrojnija je literatura o kulturno-prosvjetnoj djelatnosti, a u tom je okviru najviše priloga posvećeno proučavanju razvoja školstva u NOB-u.⁵⁹ Više priloga odnosi

⁵⁸ F. Čulinović, Razvitak jugoslavenskog federalizma, Zagreb 1953; *Isti*, Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije i nacionalno pitanje, zbornik: Prvo zasjedanje AVNOJ-a, Bihać 1967; V. Simović, AVNOJ — pravno-politička studija, Beograd 1958; M. Kovačević, Od AVNOJ-a do novog Ustava, Beograd 1963; D. Brajušković, Tok II zasjedanja AVNOJ-a, VIG 5/1963; J. Mihaljević, Osvrt na objavljenu građu i literaturu o II zasjedanju AVNOJ-a, JIC 4/1963; P. Morača, Pobjede Narodnooslobodilačke vojske kao osnova državotvornih odluka II zasjedanja AVNOJ-a, VIG 6/1963; *Isti*, O osnovnim pretpostavkama državotvornih odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a, *Prilozi za istoriju socijalizma*, 6, Beograd 1969; V. Bakarić, O ulozi i mjestu »Bihaćke republike« u narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji naroda Jugoslavije, zbornik: Prvo zasjedanje AVNOJ-a, Bihać 1967; *Isti*, AVNOJ — izvor današnje međunarodne pozicije Jugoslavije. Iz stare partizanske bilježnice dra Vladimira Bakarića, *Vjesnik*, 21. XI 1968; N. Božić, Neka razmišljanja u vezi sa značajem Prvog zasjedanja AVNOJ-a i stvaranjem naše nove države i njenih najviših organa, zbornik: Prvo zasjedanje AVNOJ-a, Bihać 1967; S. Odić, Porast političkog uticaja i oružanih snaga NOP Jugoslavije u vrijeme I zasjedanja AVNOJ-a, VIG 3/1967; S. Okečki, Neki odjeci povodom stvaranja AVNOJ-a i narodnooslobodilačke borbe naroda Jugoslavije (1942—1943) u ilegalnoj štampi i dokumentima poljskog pokreta otpora, zbornik: Prvo zasjedanje AVNOJ-a, Bihać 1967; D. Lukač, AVNOJ kao izraz i faktor međunarodne saradnje i učvršćenja jedinstva naroda Jugoslavije, na i. mj.; E. Vražalić, Prvo zasjedanje AVNOJ-a i međunarodno pravo, na i. mj.; K. Grubačić, Bibliografija o Prvom zasjedanju AVNOJ-a, na i. mj.

⁵⁹ Narodna sveučilišta u Hrvatskoj 1941—1961, Zagreb 1961; M. Ogrizović, Sadržaj nastave u partizanskim školama u Hrvatskoj, Zagreb 1962; *Isti*, Školstvo i odgoj mlade generacije u Hrvatskoj za vrijeme narodnooslobodilačke borbe (od I do III zasjedanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske), IRP 3, 1966; *Isti*, Djelatnost Prosvjetnog odbora IO AVNOJ-a, zbornik: Prvo zasjedanje AVNOJ-a, Bihać 1967; *Isti*, Razvoj školstva na oslobođenom teritoriju Hrvatske od III zasjedanja ZAVNOH-a do oslobođenja, *Istorija XX veka*, X, 1969; T. Crnobori, Preporod hrvatskog školstva u Istri za vrijeme narodnooslobodilačke borbe, Zagreb 1963; M. Delić, Sport u narodnooslobodilačkoj borbi, *Almanah jugoslovenskog sporta 1943—1963*, Beograd 1964; T. Žalac, 1943. godina — značajna za razvitak školstva i prosvjete na oslobođenom području Hrvatske, *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*, knj. I, Zagreb 1964; *Isti*, Školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj za vrijeme narodnooslobodilačkog rata, zbornik: Škola i odgoj u narodnoj revoluciji, Zagreb 1965; *Isti*, Ideje socijalizma u školi i odgoju u narodnoj revoluciji, *Spomenica u čast dvadeset i pete godišnjice ZAVNOH-a*, Zagreb 1969; Škola i odgoj u narodnoj revoluciji. Uredili M. Ogrizović i T. Žalac, Zagreb 1965; V. Babić, Školstvo u narodnooslobodilačkoj borbi, zbornik: Školstvo i prosvjeta u narodnoj revoluciji, Zagreb 1965; *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*, knj. II, Zagreb 1966; Sportaši na putevima revolucije (Urednik: S. Cerjan), Beograd 1966; S. Milošević, O analfabetskim tečajevima u jedinicama NOV i POJ 1941—1945. godine, VIG 3/1969; D. Radišić, Kulturno-prosvjetni rad, zabavni život i umetnička delatnost jedinica NOVJ koje su učestvovala u četvrtoj i petoj ofanzivi, zbornik: *Netretva-Sutjeska 1943*; N. Slavica, Kulturno-prosvjetni rad na slobodnoj teritoriji Hrvatske, Bosne i Hercegovine u prvoj polovici 1943. godine, na i. mj.; Ovdje se može navesti i knjiga: *Polu stoljeća »Hajduka« 1911—1961*, Split 1961.

se na pitanja zdravstva, saniteta i veterine u NOB-u.⁶⁰ Najvažniji prilozi o gospodarskoj djelatnosti konstatirani u prethodnom radu.⁶¹

IV

Najopsežnija literatura odnosi se na tzv. vojnu komponentu NOB-a u Jugoslaviji, pa prema tome i u Hrvatskoj. To su brojni prilozi koji obrađuju različita pitanja stvaranja oružanih snaga NOP-a, strategije i taktike njihove djelatnosti, vojnih operacija i bitaka, pojedinih rodova oružanih snaga, raznih službi u NOR-u te mnogih drugih problema.

Više je razloga utjecalo na to da se najviše razvije ta vrsta literature, a od njih treba u prvom redu istaći dva osnovna. Spomenuta vojna problematika, tj. koja obuhvaća pitanja narodnooslobodilačkog rata, najviše je privlačila pažnju zainteresiranih autora i sudionika jer su istraživanje i obrada oružanih snaga NOP-a na neki način najbolje davali sliku revolucije i njen razvojni kontinuitet. Drugi je razlog to što je za takva istraživanja bila u našoj historiografiji najprije ostvarena potrebna organizaciona podloga. Osnivanje Vojnoistorijskog instituta, pokretanje niza akcija

⁶⁰ Č. Ivanović, Zbornik dokumenata sanitetske službe u narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, VIG 4/1952; A. Katalinić, Razvoj farmaceutske službe u NOR, *Pozadina i snabdevanje*, 1/1952; G. Nikoliš, Sanitetska iskustva u oslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije 1941—1945. godine, *Vojnosanitetski pregled* (Beograd), 1—2/1953; Đ. Dragić, Sanitetska služba u partizanskim uslovima ratovanja, Beograd 1959; *Isti*, Osvrt na rad sanitetske službe u toku narodnooslobodilačkog rata, *Acta historica, medicinae, pharmaciae, veterinae*, Beograd, 1/1961; *Isti*, Razvoj istoriografije zdravstvene službe u narodnooslobodilačkom ratu, Jubilarni zbornik povodom 10-godišnjice rada 1955—1965, Beograd 1965; R. Rede, Povodom članka »Iz razvoja veterinarske službe u narodnooslobodilačkom ratu«, VIG 5/1960; J. Romano, Iz razvoja veterinarske službe u NOR-u, VIG 1—2/1960; *Isti*, Veterinarski kadar i njegovo osposobljavanje u narodnooslobodilačkom ratu, *Acta historica, medicinae, pharmaciae, veterinae*, 2/1962; *Isti*, Veterinarska služba u NOR-u, Beograd 1967; A. Dimić, Razvoj veterinarske službe Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, *Veterinar* (Beograd), 10/1961; M. Kovačević, Konspirativan smeštaj snabdevačkih ustanova i sanitetskog materijala u narodnooslobodilačkom ratu, *Sanitetski tehničar* (Beograd), 5/1961; A. Zimolo, Neki medicinski problemi u oslobodilačkoj vojsci Jugoslavije 1941—1945, *Liječnički vjesnik* (Zagreb), 9/1961; Đ. Rađišić, Partizanske bolničarke, Beograd 1961; Veterinari, veterinarski tehničari i studenti veterine u Narodnoj revoluciji i izgradnji socijalizma, Spomenica 1941—1961, Beograd 1961; A. Šivić, Sanitetska služba Istre za vreme narodnooslobodilačkog rata, Beograd 1962; D. Brajušković, Prvi kongres partizanskih lekara Jugoslavije, VIG 1/1965; J. Kranjčević - S. Zlatić Partizanska sanitetska služba u okrugu Karlovac godine 1941. i u početku 1942, s posebnim osvrtom na prvu partizansku bolnicu na Petrovoj gori, PR, br. 6, 1966; I. Pedišić, Humanitarni ilegalni rad sisačke bolnice 1941—1945 godine, PR, br. 9, 1967; E. Katan, Snabdevanje sanitetskim materijalom centralne bolnice i jedinica Glavne operativne grupe za vreme četvrte i pete ofanzive, zbornik: Neretva-Sutjeska 1943, n. dj.; V. Turudić, Dr Jaša Romano, Veterinarska služba u NOR-u, Beograd 1967, VIG 3/1969; A. Koharević, Počeci organizacije zdravstvene službe i zdravstvene zaštite naroda u SRH nakon oslobođenja, Spomenica u čast dvadeset i pete godišnjice ZAVNOH-a, Zagreb 1969.

⁶¹ Od ostalih navodimo: J. Marjanović, Ekonomske promene u toku narodnooslobodilačkog rata, IG 1/1955; Poljoprivreda i zadrugarstvo Hrvatske 1941—1961, Zagreb 1962; M. Kolar-Dimitrijević, Pregled organizacija poljoprivrede u narodnooslobodilačkoj borbi na oslobođenom području Slavonije, ZHIS, 4, 1966.

na izdavanju grade i istraživanjima u okviru te ustanove, te rad na izdavanju Vojne enciklopedije bez sumnje su značajni čimbenici o kojima treba osobito voditi računa.⁶²

Treba najprije ukazati na relativno znatan broj različitih priloga općenitog karaktera, koji obrađuju pojedina pitanja bitna za razumijevanje spomenute vojne sastavnice u razvoju NOB-a. U njima se ističu na više mjesta i primjeri iz razvoja NOB-a u Hrvatskoj, kao potvrda određenih ocjena i teza, pa ih se već i zbog toga ne smije zanemarivati. Ti prilozi, bez sumnje, pomažu lakšem i stvaralačkom razumijevanju nekih bitnih okvirnih problema za istraživanje razvoja NOB-a u Hrvatskoj.

Među osnovnim temama iz povijesti NOR-a glavnu pažnju u vojnohistorijskoj literaturi privlačili su problemi stvaranja i razvoja Narodnooslobodilačke vojske od partizanskih odreda do regularne armije, te problemi razvoja partizanskog rata. Premda nema težnje da bude znanstvena rasprava, jedan od najzanimljivijih općenitih prikaza tih pitanja jest knjižica *I. Gošnjaka: Tito strateg revolucije i tvorac Narodne armije*, Beograd 1964, u kojoj se ukazuje na sve bitne momente u razvoju NOR-a i ulozi Titovoj u tom razvoju.⁶³ U više rasprava i članaka vojnohistorijskog karaktera osvijetljena su osnovna pitanja stvaranja NOVJ, taktike partizanskog rata i teorije, problema rukovođenja u NOR-u, naoružanja, vojnih rodova, ratnih iskustava, te moralnog faktora u NOR-u.⁶⁴ U nekoliko priloga obrađuje se uloga KPJ u stvaranju NOVJ i u izgradnji armije. U tom pogledu težište je na političkom radu u jedinicama NOVJ.⁶⁵

⁶² Usp. i *P. Tomac*, Neke misli o radu na istoriji narodnooslobodilačkog rata, *VIG* 4/1954.

⁶³ Od ostalih navodimo: *M. Madić-M. Kavgić*, Titovim ratnim putem, Beograd 1965; *M. Tockić*, Naš vrhovni komandant, Beograd 1965.

⁶⁴ *P. Morača*, Vrhovni štab u stvaranju Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i rukovođenju njome, *Vojnopolitički glasnik*, 2/1952; *Isti*, Najvažnije osobine JNA — Njena uloga i zadaci, Beograd 1957; *Isti*, Stvaranje Narodnooslobodilačke vojske u svjetlu teorije ratne vještine, *Vojno delo*, 12/1957; *R. Popović*, Primena nekih taktičkih principa u narodnooslobodilačkom ratu, *Vojno delo*, 11/1955; Od tenka do brigade (1941—1945), zbornik radova, Beograd 1955; *P. Jakšić*, Iz teorije partizanskog rata, *Vojno delo*, 12/1956; *P. Dapčević*, Kako smo vodili rat, Beograd 1956; *Isti*, Taktika partizanskih odreda i brigada u toku NOB-a, Beograd 1961; *F. Tuđman*, O osnovnim specifičnostima i bitnim iskustvima ratne vještine našeg NOR-a, *Vojno delo*, 9/1958; *D. Bilandžić*, O rukovođenju u NOB-u i socijalističkoj revoluciji, *Vojno delo*, 12/1959; *D. Plenča*, Partizanska tehnika naoružanja u NOR-u, *Vojnotehnički glasnik*, 4/1959; O vojnoj veštini, zbirka članaka, I—II, Beograd 1960; *R. Tanasković*, Pitanja partizanskog ratovanja, Beograd 1961; *A. Martić*, Neugasivi životi, Zagreb 1961; *I. F. Kostić*, Organizacija unutrašnjeg života NOV i PO Jugoslavije, *VIG* 2/1962; Oklopne jedinice juče, danas i sutra, Beograd 1962; *S. Maoduš*, Stvaranje, razvitak i društvena uloga Jugoslovenske narodne armije, Beograd 1962; Iskustva narodnooslobodilačkog rata. Zbirka nagrađenih članaka, Beograd 1965; *P. Kleut*, Partizanska taktika i organizacija, II izd., Beograd 1965; *M. Miladinović*, Neke moralne vrednosti nastale u Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije, *VIG* 6/1966; *I. Martinović*, O obezbeđenju rukovodećih organa narodnooslobodilačkog pokreta u toku narodnooslobodilačkog rata, *VIG* 1/1967; *M. Kreso*, Stvaranje regularne Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (novembar 1942), zbornik: Prvo zasjedanje AVNOJ-a, Bihać 1967; *Isti*, Stvaranje regularne vojske — etapa u razvoju Jugoslovenske narodne armije, *VIG* 3/1967.

⁶⁵ *B. Bovojević*, Politički i teoretski rad u vojsci za vreme narodnooslobodilačkog rata, *Vojnopolitički glasnik*, 7—8/1949; *P. Morača*, Uticaj politike KPJ na razvitak naše armije i njene ratne vještine, *Vojnopolitički glasnik*, 1/1953; *Isti*, KPJ i stvaranje revolucionarne armije, Beograd 1959; *D. Živković*, Partijska organizacija u jedinicama

Neka pitanja vojne organizacije NOP-a bila su predmet i posebnih istraživanja tako da postojeća literatura pruža detaljniji uvid u njihovo poznavanje. Među tim grupama pitanja ističu se ova: obrana i napad u NOR-u;⁶⁶ propaganda, obavještajna služba, služba sigurnosti;⁶⁷ tehnička služba, inženjerija, saobraćaj;⁶⁸ služba snabdijevanja;⁶⁹ artiljerija i oklopne jedinice;⁷⁰ diverzantske akcije;⁷¹ vojno pravosuđe.⁷²

NOVJ, Glas SAN, Odeljenje društvenih nauka, 8, Beograd 1960; O moralno-političkom faktoru i partijsko-političkom radu, Beograd 1961. (zbirka članaka); A. Rosi, Partijsko-politički rad u jedinicama u toku NOR-a, *Vojno delo*, 4—5/1961; G. Raičević, Pregled vojno-teritorijalnih organa Jugoslovenske armije krajem narodnooslobodilačkog rata, VIG 6/1961; S. Mladenović-I. Karavanić, Političke i partijske funkcije u NOP odredima i jedinicama NOV Jugoslavije, VIG 3/1969.

⁶⁶ Neka iskustva iz borbi oko naseljenih mjesta, *Vojni glasnik*, 3/1951; N. Đurašević, Neka iskustva iz napada na naseljena mesta, *Vojni glasnik*, 10/1951; V. Klišanić, Osvrt na borbe za naseljena mesta u oslobodilačkom ratu, *Vojni glasnik*, 12/1951; P. Dapčević, Značaj i snaga manevra, Beograd 1955; P. Morača, Odbrana u NOR, Beograd 1959; N. Janković, Improvizacija, inicijativa i snalažljivost u NOR, *Vojnotehnički glasnik* 7/1961; Protivavionska odbrana u prvim godinama NOR-a, *Vazduhoplovni glasnik* 3/1962.

⁶⁷ M. Leković, Pregled stvaranja i razvoja Službe bezbednosti i jedinica Narodne odbrane u toku NOR-a (povodom 15-godišnjice), VIG 3/1959; M. Stanišić, Načela naše propagande u NOR-u, *Vojno delo*, 9/1960; J. Šašić, Obaveštajna služba i služba bezbednosti u NOR-u, *Vojno delo*, 12/1961. (objavljeno i u zborniku: Iskustva narodnooslobodilačkog rata, Beograd 1965); S. Janeković, Iz rada talijanske vojnoobaveštajne službe protiv narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije, VIG 1/1965; M. Obradović, Obaveštajna aktivnost iz okupiranih gradova u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi, zbornik: Nererva-Sutjeska 1943; B. Popović, Obaveštajna služba i mere bezbednosti u jedinicama NOV i POJ u prvoj polovini 1943. godine, na i. mj.

⁶⁸ B. Janković, Inženjerija u narodnooslobodilačkom ratu, *Vojno delo*, 12/1956; Č. Drušević, Neki problemi saobraćajne službe u NOR-u, *Vojnotehnički glasnik*, 4/1959; D. Gašparević, Neki podaci o tehničkoj službi u NOR, *Vojnotehnički glasnik*, 7/1961; I. Perić, Razvoj tehničke službe i tehničko obezbeđenje jedinica u narodnooslobodilačkom ratu, *Vojnotehnički glasnik*, 12/1961; D. Puača, Organizacija i zadaci saobraćaja u NOR, *Vojnotehnički glasnik*, 7/1961; V. Drakulić, Organizacija i rad saobraćajne službe na teritoriji Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske (od septembra 1943. do kraja 1944. godine), VIG 5/1961.

⁶⁹ Lj. Mikić, Organizacione forme i izvori snabdevanja u narodnooslobodilačkom ratu, *Pozadina i snabdevanje* (Beograd), 5/1950; Ž. Vučić, Snabdevanje partizanskih jedinica u narodnooslobodilačkom ratu, *Vojno delo*, 3/1953; D. Ivanović, Snabdevanje u narodnooslobodilačkom ratu, *Vojno delo*, 12/1956; M. Pavlović, Materijalno obezbeđenje i zbrinjavanje u narodnooslobodilačkom ratu, *Vojnotehnički glasnik*, 4/1959; A. Rosi, Neka pitanja snabdevanja u NOR-u, *Vojni glasnik*, 3/1962; F. Avsenik, Organizacija i rad skladišne službe na teritoriju Hrvatske u toku NOR-a, zbornik: Iskustva narodnooslobodilačkog rata, Beograd 1965; I. Kostić, Odluke i propisi VŠ o finansijskom poslovanju i snabdevanju NOV i POJ, VIG 1/1966.

⁷⁰ M. Stanković, Ljudi i artiljerijska tehnika u NOR-u, *Vojnotehnički glasnik* (Beograd), 10/1960; Isti, Razvojni put artiljerije u NOB, *Vojno delo*, 9/1961; Artiljerija u NOR-u, zbornik radova, Beograd 1962.

⁷¹ I. Hariš-Z. Stanačev, Organizacija diverzantskih jedinica u narodnooslobodilačkom ratu, *Inženjerija* (Beograd), 4/1951; Lj. Paunović, Neka iskustva iz tehnike miniranja i rušenja železničkih pruga, vozova i tunela u NOR-u, *Glasnik inženjerije i hemijskih jedinica* (Beograd), 5—6/1952; M. Palčić, Diverzantske akcije na železničkim prugama, *Vojnoinženjerski glasnik* (Beograd), 9—10/1957; D. Marković, Podvizi diverzanata, Beograd 1962.

⁷² I. Kostić, Vojno pravosuđe u narodnooslobodilačkom ratu, *Vojno delo*, 12/1958; Isti, Nastanak i razvitak vojnog prava i vojnih pravosudnih organa u toku revolucije, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, Beograd, 1—2/1961.

U vezi s istraživanjem vojne sastavnice NOB-a u Hrvatskoj, treba odmah konstatirati da se najviše pisalo o pojedinim jedinicama NOV i njihovoj vojnoj djelatnosti. Međutim, nema priloga koji bi pokušali cjelovitije zahvatiti tu problematiku, tako da tek predstoji rad na ozbiljnijoj monografskoj obradi stvaranja i razvoja oružanih snaga NOP-a u Hrvatskoj.⁷³ Postojeći su radovi, poglavito iz pera pojedinih sudionika, koji nisu pisali sjećanja, nego su svoj rad temeljili na dokumentima, ali mu nisu mogli dati znanstveni karakter. Neki prilozi nastali su u prigodnim momentima, tj. u povodu obljetnica pojedinih značajnijih datuma iz NOB-a.

Nekoliko priloga pomažu kvantitativnom upoznavanju pojedinih jedinica NOVJ, tj. sadržavaju pregled njihova brojnog stanja. Međutim, još uvijek nedostaje cjelovitiji tabelarni pregled, koji bi dao osnovne podatke o nastanku i razvoju NOV na području Hrvatske.⁷⁴ O pojedinim jedinicama NOV u Hrvatskoj — odredi, bataljoni, brigade, divizije, korpusi — postoje određeni, pretežno publicistički, prilozi, koji uglavnom obrađuju njihova borbena djelovanja, dok o znatnom broju njih još nema nikakvih radova. Što se tiče karaktera sadržaja pojedinih priloga o spomenutim jedinicama NOV u Hrvatskoj, treba također ukazati na to da oni umnogome sadržavaju i prikaze šireg razvoja NOB-a na određenom većem ili užem području, gdje je pojedina jedinica nastala, što također donekle pomaže potpunijem i detaljnijem upoznavanju NOB-a u pojedinim dijelovima Hrvatske.⁷⁵

⁷³ R. Guberina, Pregled organizacionog razvoja partizanskih jedinica u Dalmaciji u drugoj polovini 1942. g., VIG 5/1954; V. Kovačević, Neka iskustva iz borbi u Hrvatskom primorju i Gorskom Kotaru 1941—1943, Beograd 1955; Đ. Kladarin, Hrvatska vojska faktor u rješavanju nacionalnog pitanja, Vjesnik, 15. V 1955; D. Plenča, Partizanski odredi Dalmacije 1941—1942, Beograd 1960; J. Šašić, O razvitku NOV u Slavoniji i osposobljavanju rukovodećeg kadra do polovine 1943. godine, ZHIS, 1, 1963; I. Mišković, Razvoj Narodnooslobodilačke vojske i specifičnosti ratovanja u Slavoniji 1941—1945. god., Slavonija u NOB-u, Sl. Brod 1966.

⁷⁴ M. Leković-I. Antonovski, Osnovni podaci o divizijama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije formiranim u toku narodnooslobodilačkog rata, VIG 6/1959; I. Antonovski, Osnovni podaci o narodnooslobodilačkim partizanskim odredima u Hrvatskoj u toku narodnooslobodilačkog rata, VIG 6/1961; V. Stojanović, Pregled jedinica Jugoslovenske armije na dan oslobođenja, 15. maja 1945. godine, VIG 6/1961.

⁷⁵ R. Milanović, Dejstva Prvog proleterskog bataljona Hrvatske, VIG 6/1951; I. Kukoč, VIII korpus — značajan prilog Dalmacije u oslobodilačkom ratu, Slobodna Dalmacija, 13. IX 1953; V. Terzić, Borbeni put Osmog dalmatinskog korpusa, Slobodna Dalmacija, 13. IX 1953; Borbeni put 32. divizije, Zagreb 1959; O. Egić, Polaganje zakletve bataljona Bude Borjan i poraz Talijana kod sela Nunića, ZR, VIII, 1959, br. 2; Isti, Bukovački partizanski odred, ZR, XV, 1966, br. 6; Isti, Ratni dnevnik II proleterske dalmatinske brigade, Zagreb 1967; I. Brozina-Slovan, Put prve istarske brigade »Vladimir Gortan«. Narodnooslobodilačka borba Istre (1941—1945), I, Pula 1960; D. Grgurević, Devetnaesta sjevernodalmatinska divizija, Zagreb 1964; S. Velagić, Bjelovarski partizanski odred, Zagreb 1964; Isti, Daruvarski partizanski odred, Zagreb 1963; Šesta proleterska divizija, Zagreb 1964; N. Pejnović, Udarni bataljon Ličke grupe partizanskih odreda, VIG 2/1966; Sedma banijska divizija, Beograd 1967; S. Tintor, Trinaesta primorsko-goranska udarna divizija, Zagreb 1968; Đ. Mileusnić, Razvoj i uloga inženjerije 6. proleterske (ličke) divizije u NOR-u, VIG 2/1968; B. Obradović, Druga dalmatinska proleterska brigada, Beograd 1968; D. Ribarić, Borbeni pute 43. istarske divizije, Zagreb 1969; V. Švob-M. Konjhodžić, Drugi odred Primoraca, Gorana i Istrana 1942. godine, Zagreb 1919; A. Maštrović-Nino, Osnivanje, razvoj i borba Zadarskog partizanskog odreda, RIJAZU, sv. 15, 1968.

Glavnina priloga o jedinicama NOV odnosi se na njihovu vojnu djelatnost, tj. na aktivnost u pojedinim područjima, ofenzivama, operacijama i bitkama. U tom pogledu ta, relativno opsežna literatura može se podijeliti u dvije osnovne skupine. Jednu čine prilozi o djelatnosti jedinica NOV u različitim razdobljima i momentima do sredine ili kraja 1944, a drugu radovi koji se odnose na operacije za konačno oslobođenje zemlje. Najmanje je priloga o borbenoj djelatnosti jedinica NOVJ u Hrvatskoj u toku god. 1942. U tome zasad postoji tek nekoliko članaka, koji posebno razmatraju neke vojne akcije pojedinih partizanskih jedinica, poglavito na području Korduna, Like, zapadne Bosne i Dalmacije.⁷⁶ Nasuprot tome, najviše je priloga koji se odnose na god. 1943. To je i shvatljivo jer je god. 1943. bila veoma značajna po mnogim događajima za razvoj NOB-a u Jugoslaviji i osobito u Hrvatskoj. Svakako, u tom su pogledu bile najznačajnije četvrta i peta ofenziva okupatorskih i kvislinških snaga u prvoj polovici 1943, protiv NOP-a, te kapitulacija Italije. O sudjelovanju hrvatskih jedinica NOVJ u četvrtoj i petoj ofenzivi pisalo se nešto više u posljednje vrijeme, tako da se nizom priloga osvjetljavaju različiti značajni momenti te problematike.⁷⁷ Ti prilozi odnose se, s jedne strane, na neposredno sudjelovanje hrvatskih jedinica u bitkama na Neretvi i Sutjesci, a s druge, na njihovu aktivnost u pojedinim područjima Hrvatske u to vrijeme, što je, dakako, bilo od neobične važnosti za opći razvoj NOB-a. Naime, usvojeni nazivi spomenutih zbivanja u prvoj polovici 1943. ne odgovaraju tadašnjem razvoju (npr. četvrta i peta ofenziva, ili bitka na Neretvi i bitka na Sutjesci) jer se radilo o borbama na mnogo većem prostoru, sve od Korane do Drine, dugom oko 350 kilometara, koji je dakle zahvaćao i dio Hrvatske, prvenstveno Baniju, Kordun i Liku.⁷⁸ Osim nekoliko opsežnijih prikaza četvrte i pete ofenzive, kojima je manje-više obuhvaćeno i sudjelovanje hrvatskih jedinica,⁷⁹ postoji i nekoliko pri-

⁷⁶ P. Kleut, Dejstva kombinovanog partizanskog odreda u severnoj Dalmaciji 1942. godine, VIG 3/1950; I. Perić, Borbe za oslobođenje Vojnića januara 1942. god., VIG 3/1950; M. Šumonja, Proboj kordunaških jedinica iz neprijateljskog obruča na Petrovoj Gori, 1942. godine, VIG 4/1950; D. Volner, Napad na ustaško uporište Španovicu-Dragović oktobra 1942, VIG 1/1950; F. Biljan, Tromesečna blokada Korenice (29. novembra 1941—29. marta 1942. godine), VIG 6/1954; R. Guberina, Dejstva bataljona »Bude Borjan« od 19. maja do 7. juna 1942. godine, VIG 1/1954; M. Leković, Ofanziva proleterskih brigada u leto 1942, Beograd 1965; B. Božan, O mjestu i ulozi Bosanske krajine u narodnoj revoluciji 1941—1945. godine, P, br 1, 1965.

⁷⁷ Radi se o priložima, koji su podneseni na Znanstvenom skupu »Neretva-Sutjeska 1943«, u Sarajevu 27. VI — 2. VII 1968. Prilozi su objavljeni u posebnom zborniku. Neretva-Sutjeska 1943, Beograd 1969.

⁷⁸ Usp. o tome: F. Trgo, Neki metodološki problemi historiografske obrade četvrte i pete ofanzive, zbornik: Neretva-Sutjeska 1943; diskusija V. Kljakovića, na i. mj., 273—274.

⁷⁹ P. Tomac, Četvrta neprijateljska ofanziva, Beograd 1951; Đ. Kladarin, Slom Četvrte i Pete okupatorsko-kvislinške ofanzive, Beograd 1954; Isti, Odluka Vrhovnog komandanta u četvrtoj ofanzivi o prelasku glavnine NOV u kontraofanzivu, strategijski plan i pripreme za njegovo izvršenje, VIG 3/1952; V. Terzić, Četvrta neprijateljska ofanziva, Beograd 1947; Isti, O jednom pokušaju istorijske obrade četvrte i pete neprijateljske ofanzive (povodom knjige Đure Kladarina »Slom Četvrte i Pete okupatorsko-kvislinške ofanzive«), VIG 1/1955; V. Branica, Izvori za četvrtu i petu neprijateljsku ofanzivu, zbornik: Neretva-Sutjeska 1943; A. Sarajlić, Istoriografska literatura o bitkama na Neretvi i Sutjesci, na i. mj.; F. Trgo, Četvrta i peta neprijateljska ofanziva, n. dj.

loga koji posebno o tome govore.⁸⁰ Uz to postoje prilozi koji osvjetljavaju različita pitanja i događaje te problematike, a u kojima se nalaze podaci i ocjene važne za bolje razumijevanje NOB-a u Hrvatskoj.⁸¹ Od posebnog su interesa oni prilozi u kojima se obrađuju borbene djelatnosti snaga NOV u Hrvatskoj u prvoj polovici 1943. godine, tj. za vrijeme četvrte i pete ofenzive. Ti prilozi jasno ukazuju na širinu i razmah NOP-a u Hrvatskoj u to vrijeme i njegovo prerastanje u široku i masovnu oružanu borbu.⁸²

Druga grupa priloga, koji obrađuju borbene djelatnosti jedinica NOV u Hrvatskoj u god. 1943. odnosi se poglavito na razdoblje jeseni, i to prvenstveno u vezi s kapitulacijom Italije. To su prilozi, dakle, iz razdoblja kad dolazi do masovnog ustanka hrvatskog stanovništva na jadranskoj obali i teških borbi jedinica NOV i POJ s njemačkom vojnom silom, koja je prodirala na Jadran.⁸³ Nekoliko priloga odnosi se na borbe jedinica NOV u sjevernoj Hrvatskoj.⁸⁴

⁸⁰ J. Jurišić, Desant 1. dalmatinske proleterske brigade u rejonu ušća Neretve, *Vojni glasnik* 11, 1949; I. Perić, Borbe Osmo kordunaške divizije u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi, VIG 2/1952; O. Egić, Druga dalmatinska na Sutjesci, Zagreb 1961; M. Pavlović, Dejstva 7. banijske divizije NOVJ od formiranja do bitke na Neretvi, VIG 3/1962; Isti, Sedma banijska divizija u bici na Neretvi, VIG 4/1964; B. Stupar, Uloga 1. dalmatinske brigade u proboju na Sutjesci, zbornik: Neretva-Sutjeska 1943.

⁸¹ L. Ambrožić, Partizanska protuofanziva, Ljubljana 1965; F. Trgo, Dalmacija za vrijeme bitke na Sutjesci, VIG 2—3/1958; B. Perović, Pripreme neprijatelja za ofanzivu januara 1943, protivmjere Vrhovnog štaba NOV i POJ i obostrana dejstva na Kordunu i Baniji u operaciji »Vajs I«, VIG 1/1968; V. Stojanović, Zbjegovi naroda na područjima zahvaćenim operacijama »Weiss« i »Schwarz« 1943. godine, zbornik: Neretva-Sutjeska 1943; M. Pantelić, Protivudar kod Gornjeg Vakufa početkom marta 1943. godine, na i. mj.; J. Vukotić, Odbrana slobodne teritorije u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi, na i. mj.; N. Božić, Uzajamni uticaj i povezanost dejstava operativne grupe divizija pod neposrednim rukovodstvom Vrhovnog štaba sa dejstvima NOVJ van ubitačne prostorije za vreme IV i V neprijateljske ofanzive, na i. mj.; M. Finči, Gubici NOVJ u bici na Sutjesci, na i. mj.; G. Nikoliš, Ranjenici kao operativni i moralni faktor u bitkama na Neretvi i Sutjesci, na i. mj.

⁸² M. Jerković, Borbe u Slavoniji za vrijeme četvrte i pete neprijateljske ofanzive, Beograd 1951; Isti, Dejstva u Slavoniji za vreme IV i V ofanzive, VIG 2—3/1958; B. Oreščanin-M. Šumonja, O borbama na karlovačko-bihačkom pravcu u toku četvrte neprijateljske ofanzive, VIG 6/1964; R. Bulat, O borbama na Žumberku u toku četvrte neprijateljske ofanzive, VIG 4/1955; B. Perović, Borbe u Lici u toku operacije »Vajs I«, VIG 2/1967; I. Antonovski, Doprinos slavonskih partizanskih jedinica u prvoj polovini 1943. godine, zbornik: Neretva-Sutjeska 1943; B. Bokan, Područje »Bihačke republike« u danima Neretve i Sutjeske, februar-juli 1943. godine, na i. mj.; G. Jakovčev, Dalmacija za vrijeme bitke na Neretve, na i. mj.

⁸³ F. Trgo, Oslobođenje srednjodalmatinskih ostrva (septembra 1943. godine), VIG 3/1953; Isti, Strategijsko-politički značaj otoka Visa krajem 1943. i u toku 1944. godine, VIG 3/1954; Isti, Oslobođenje Splita septembra 1943. godine (Djelatnost partijske organizacije i preuzimanje vlasti od strane Gradskog narodnooslobodilačkog odbora), VIG 1—2/1959; A. Božović-P. Babac, Splitska operacija 1943, VIG 3/1957; R. Guberina, Dejstva na zapadnom području za vreme kapitulacije Italije, VIG 5/1958; Isti, Pavle Babac i Andrija Božović, »Splitska operacija«, VIG 3/1961; D. Plenča, Razvoj narodnooslobodilačke borbe na području Zadra 1943. godine, VIG 2/1963.

⁸⁴ B. Pleše, Napad na neprijateljsko uporište Varaždinske Toplice 27. rujna 1943. godine, VIG 1/1957; Isti, Zauzimanje Ludbrega i borbe kod s. Šemovec 1943. godine, VIG 5/1957; Isti, Napad na Lepoglavu ljetu 1943, VIG 4/1958; B. Kožar, Lepoglava 1943—1963, Varaždin 1963.

O priložima, koji se odnose na god. 1944. treba reći da prvenstveno obrađuju borbenu djelatnost nekih većih jedinica NOVJ u pojedinim područjima Hrvatske, a nema takvih koji bi kompleksnije zahvatili pojedinu značajniju operaciju ili bitku.⁸⁵

Prilozi o borbama za oslobođenje zemlje, koji čine relativno brojnu skupinu, mogu se najpreglednije razvrstati na pojedina područja u Hrvatskoj na koja se odnose. Nekoliko njih cjelovitije i općenitije obuhvaćaju završne operacije za oslobođenje zemlje i time daju širi uvid u zbivanje u čitavoj Hrvatske.⁸⁶ Međutim, što se tiče priloga koji se odnose na pojedina područja, treba odmah istaći da obuhvaćaju tek neke krajeve Hrvatske, dok završne borbe u ostalim krajevima još nisu privukle veću pažnju vojne historiografije. To je donekle i shvatljivo, jer je glavna pažnja pridavana onim područjima Hrvatske koja su bila na glavnom pravcu završnih operacija, od srijemske fronte do zapadnih granica. U vezi s tim nekoliko se priloga odnosi na borbe za oslobođenje Slavonije i područja na pravcu prema Zagrebu. To su poglavito prilozi koji obrađuju borbe za oslobođenje pojedinih gradova, većih mjesta i samog Zagreba.⁸⁷ Najviše radova odnosi se, međutim, na borbe za oslobođenje Dalmacije. Među njima treba izdvojiti monografiju *T. Radoševića*: Ofanziva za oslobođenje

⁸⁵ *M. Joka*, Probijanje 17. slavonske udarne brigade iz okruženja, marš u Baniju i forsiranje Save, VIG 5/1951; *B. Leontić*, Otok Vis i korčulanska operacija, VIG 4/1952; *M. Đurišić*, Uništenje njemačke grupacije kod Gračaca (9. XII 1944. godine), VIG 5/1955; *D. Jauković*, Dejstva 6. korpusa NOVJ od 1—20. septembra 1944., VIG 2/1957; *P. Babac*, Pregled borbenih akcija Zadarskog partizanskog odreda (od oktobra 1943. do novembra 1944. g.), ZR 3 i 4/1958; *I. Antonovski*, Dejstva 6. korpusa NOVJ (od početka aprila do sredine 1944.), VIG 4/1958; *Isti*, Dejstva 4. korpusa NOVJ od aprila do jula 1944. godine, VIG 5/1960; *S. Odić*, Dejstva 2. brigade 6. ličke proleterske divizije u drvarskoj operaciji, VIG 6/1959; *T. Radošević*, Napad 2. udarne brigade Hrvatske na Udbinu, VIG 6/1959; *Isti*, Napad na nemačko-četničku posadu u Gračacu (28—30. VIII 1944.), VIG 6/1962; *M. Brumović-T. Savić*, Bitka kod Oborova 29. III 1944., Zadar 1965; *N. Božić*, Napad 7. vojvodanske udarne brigade na Ilok (29. i 30. septembra 1944. god.), VIG 3/1966.

⁸⁶ Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944—1945, Beograd 1957; *P. Jakšić*, Četvrta armija u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije, VIG 2—3/1955; *M. Morača*, Prva armija u završnim operacijama Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije, na i. mj.; *S. Savić*, Treća armija u završnim operacijama Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije, na i. mj.; *Đ. Stevanović*, Rad intendantske službe i snabdevanje 1. armije intendantskim sredstvima u završnim operacijama 1945. godine, na i. mj.; *V. Terzić*, Uloga Jugoslovenske armije u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije, na i. mj.; *M. Đurišić*, Dejstva 11. korpusa NOVJ od avgusta 1944. do marta 1945., VIG 1/1958; *P. Opačić*, Simpozijum o oslobođenju gradova, VIG 2/1967.

⁸⁷ *S. Stambolić*, Operacije 1. armije za oslobođenje slavonskog Broda, VIG 2/1954; *Isti*, Oslobođenje Vinkovaca (13. aprila 1945.), VIG 6/1954; *Isti*, Operacije 1. armije za oslobođenje Zagreba, VIG 4/1956; *M. Jovanović*, Borbe 45. divizije za oslobođenje Dubice, Siska i Zagreba, VIG 4/1954; *I. Antonovski*, Oslobođenje Grubišnog Polja (18. avgusta 1944. godine), VIG 1/1963; *Isti*, Borbena dejstva VI korpusa NOVJ u Slavoniji (od sredine maja do kraja avgusta 1944. god.), ZHIS br. 3, 1965; *B. Crnobrnja*, I. Antonovski, Operacije VI korpusa NOVJ u Slavoniji, ZHIS br. 2, 1964; *M. Bjelić*, O borbama za oslobođenje Slavonske Požege, ZHIS br. 3, 1965; *I. Mišković*, O završnim operacijama za oslobođenje Slavonskog Broda 1945. godine, ZHIS, br. 3, 1965; *V. Horvat*, Borbe u Vukovaru 8. i 9. prosinca 1944. g., ZHIS br. 4, 1966; *S. Ljubljanić*, Evakuacija stanovništva iz Slavonije u Mađarsku i Vojvodinu početkom 1945. g., ZHIS, br. 4, 1966; *M. Kaminski*, Značaj i uloga Slav. Broda u konačnim borbama za oslobođenje zemlje, ZHIS br. 4, 1966.

Dalmacije, Beograd 1965, u kojoj su obuhvaćene vojne djelatnosti u razdoblju od 1. rujna do 9. prosinca god. 1944. To je prvi opsežniji rad o toj problematici za jedno područje Hrvatske. Ostali prilozi obrađuju pojedine operacije i borbe za oslobođenje gradova i otoka u Dalmaciji.⁸⁸ Nekoliko priloga se odnosi na oslobođenje Hrvatskog primorja i Istre.⁸⁹

Posebnu skupinu priloga iz razvoja oslobodilačkog rata čine oni koji obrađuju borbene djelatnosti na Jadranu. Nju treba s pravom izdvojiti, i to iz dva razloga. Sve jače djelovanje jedinica NOVJ na jadranskoj obali i otocima stvaralo je preduvjete i za vođenje partizanske borbe na moru. Tako se rodila partizanska mornarica kao neophodan rod oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji. S druge strane, borba na moru odnosila se poglavito na hrvatsku obalu, pa je i shvatljivo da se kudikamo najveći broj priloga odnosi na nju. Među relativno brojnim priložima o borbama na Jadranu i stvaranju partizanske mornarice, ističu se radovi *J. Vasiljevića*. On je obradio niz bitnih pitanja za šire i dublje razumijevanje spomenute problematike, a dao je i prve cjelovite prikaze razvoja borbe na Jadranu, koji su rezultat znanstvenog istraživanja.⁹⁰

⁸⁸ *V. Marković*, Uspješni desant i najveća pobjeda 1. dalmatinske proleterske brigade, *Narodna armija* 12. X 1946; *S. Dubajić*, Tenkovi u kninskoj operaciji, novembar-decembar 1944. godine, *Tenkovski glasnik*, 3, 1948; *K. Levičnik*, Artiljerija u Kninskoj operaciji, *Artiljerijski glasnik*, 3/1949; *Isti*, Doprinos artiljerije pri oslobođenju naših otoka, *Mornarički glasnik*, 4–5, 1952; *R. Bronzić*, Borbe za oslobođenje Bileća, Trebinja, Dubrovnika i HercegNovog 1944. godine, *VIG* 3/1951; *R. Negodić*, Kako je oslobođen Sumartin, *Čuvar Jadrana*, 1. VI 1953; *F. Trgo*, Pomorski desant na otok Brač (od 31. maja do 5. juna 1944. godine), *VIG* 4/1953; *F. Trgo-M. Marušić*, Borbe 26. divizije za oslobođenje Stona i uništenje 369. divizije kod Vukova klanca, *VIG* 2/1954; *F. Trgo*, Borbe 26. divizije za oslobođenje Splita, Šibenika i Drniša (oktobra i početkom novembra 1944. god.), *VIG* 6/1954; *Isti*, Oslobođenje Dalmacije (septembra-decembra 1944), *VIG* 2–3/1955; *Isti* Kninska operacija, *VIG* 1/1956; *Isti*, Tri dana borbi za Sumartin, *Vojni glasnik*, 12, 1956; *J. Durbaba*, Grupa bataljona u bici za oslobođenje Knina, *Slobodna Dalmacija*, 14. VIII 1953; *M. Kuprešanin*, Oslobođenje srednje i severne Dalmacije krajem 1944. godine, *Vojno delo*, 6, 1953; *O. Egić*, Oslobođenje Dalmacije, *Dubrovački vjesnik*, 18. X 1954; *J. Bumbar*, Borba za Šibenik, *Šibenski list*, 3. XI 1954; *M. Popić*, Oslobođenje Dubrovnika i HercegNovog, zbornik: Hercegovina u NOB, Beograd 1961; *L. Subotić*, Kninska i mostarska operacija, Beograd 1962; *F. Culinić*, Državnopravna analiza oslobođenja Zadra, RIJAZU, sv. XI–XII, Zadar 1965.

⁸⁹ *P. Jakšić, P. Tomac i dr.*, Oslobođilački pohod na Trst, Beograd 1952; *V. Antić*, Oslobođenje Hrvatskog primorja, Rijeke i Istre. O 20-godišnjici oslobođenja (1945–1964), *PZ*, knj. 3, 1965; *K. Levičnik*, Oslobođenje grada Senja i okolice u aprilu 1945. godine, *Senjski zbornik*, III, 1967–1968; *V. Kljaković*, Oslobođenje otoka Krka aprila 1945. godine, *Krčki zbornik*, 1, 1970; *A. Giron*, Bitka za Rijeku — završne operacije IV armije Jugoslavenske narodne armije 1945. godine, D. 3–4/1970; *J. Tomšić*, Završne pomorske operacije na obalama Istre 1945. godine, *Mornarički glasnik*, 1/1953.

⁹⁰ *J. Vasiljević*, Kad je formiran prvi mornarički odred i koji su mu bili zadaci, *VIG* 1/1955; *Isti*, O iznenađenju na moru (Povodom knjige Save Orovića, Iznenađenje u ratu), *VIG* 1/1955; *Isti*, Italijanski izvori o Narodnooslobodilačkom ratu na moru, *Mornarički glasnik*, Split, V, 1955; *Isti*, Narodnooslobodilački rat na moru (I period do kapitulacije Italije), *VIG* 2–3/1956; *Isti*, Partizanska dejstva na rekama i ratna rečna flotila u NOR-u, *VIG* 4/1959; *Isti*, Sukobi nemačkih i partizanskih brodova na Jadranu 1943–1945, *PZ*, knj. I, Zadar 1963; *Isti*, Nemački prepadi na naše luke i sidrišta posle poraza u Dalmaciji, *PZ*, knj. III, 1965; *Isti*, Mornarica NOVJ u novembarskim danima 1943, *VIG* 6/1963; *Isti*, Protivpartizanski brodovi na Jadranu, *VIG* 5/1963; *Isti*, Pregled narodnooslobodilačkog rata na Jadranu, *VIG* 2/1964. Ostali Vasiljevićevi prilozi navedeni su u prethodnom radu, bilj. 104; *F. Trgo*, Jovan Vasiljević, Dejstva na Jadranu u narodnooslobodilačkom ratu, *VIG* 3/1957.

U prilogama drugih autora, među njima i samih sudionika, također se obrađuju pojedina pitanja i događaji iz razvoja mornarice od njena osnutka, rujna 1942, do oslobođenja zemlje.⁹¹

Nekoliko priloga o stvaranju ratnog zrakoplovstva u toku NOR-a pomažu, uz ostalo, i potpunijem upoznavanju razvoja NOB-a u Hrvatskoj.⁹² Ovdje se može upozoriti i na skupinu priloga, koji obrađuju različite međunarodne aspekte NOB-a u Jugoslaviji, a služe i za potpunije upoznavanje NOB-a u Hrvatskoj. Knjiga *D. Plenče: Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svjetskog rata*, Beograd 1962, dosad je najopsežnije i najcelovitije obuhvatila tu problematiku, ali joj se mogu uputiti mnoge zamjerke zbog autorova pristupa i upotrebe izvora.⁹³ Brojni ostali prilozi odnose se na osvjetljavanje pojedinih pitanja iz tog područja, kao što su odnosi savezničkih sila prema NOP-u u Jugoslaviji (poglavito Velike Britanije), vojni planovi saveznika, odnos Kominterne prema NOP-u, NOB u svjetlu međunarodnog prava i dr.⁹⁴ Iz pera stranih historičara ima neko-

⁹¹ A. Kalpić, Naš partizanski rat na moru u svjetlu protupartizanske borbe okupatora, PZ, knj. I, 1963; T. Maštruka, Klub pomoraca Jugoslavije u radu i životu jugoslavenskih pomoraca za vrijeme II svjetskog rata, na i. mj.; Članci i dokumenti iz narodnooslobodilačke borbe na moru, Split 1951; B. Matulić, Partizanske veze na srednjodalmatinskom otočju za vrijeme italijanske okupacije, Narodna armija 4. IX 1952; Iz oslobodilačkog rata na Jadranu, zbornik radova, Split 1953; A. Maštrović, Partizanska veza morem, ZR, III, 1954, br. 3; I. Košutić, Plava grobnica, Zagreb 1958; Ratna mornarica. Izbor objavljenih radova iz Mornaričkog glasnika 1951—1960, Split 1960; P. Mikulić, Biokovsko područje NOR do formiranja Prvog mornaričkog odreda, Mornarički glasnik 5/1961; B. Pecotić, Borba jugoslavenskih naroda za svoje more i slobodu njegovih obala 1941. do 1945. godine, PZ knj. I, 1962; M. Jerković, Dvadeset godina Jugoslavenske ratne mornarice, na i. mj.; I. Šišević, Naša trgovačka mornarica za vrijeme II svjetskog rata, na i. mj.; D. Miljanić, Vojnopomorsko školstvo, na i. mj.; V. Uranija, Zadrani Velimir Škorpik — prvi komandant partizanske ratne mornarice, ZR, 5, 1965; Isti, Pomorske partizanske veze na području zadarskih otoka 1941—1943, PZ knj. III, 1965; Isti, Pomorske partizanske veze na području zadarskih otoka 1943—1945, PZ, knj. IV, 1966; B. Pecotić, Mornarica NOVJ u obrambenim i napadnim dejstvima sa Visa, zbornik: Iskustva narodnooslobodilačkog rata, Beograd 1965; J. Černi, Formiranje mornarice NOVJ, na i. mj.; M. Ujdurović, Početak oružane borbe na Biokovu i prva partizanska akcija na moru u NOB, VIG 1/1968.

⁹² U. Kostić, Stvaranje i razvoj Jugoslovenskog ratnog vazduhoplovstva, VIG 5/1958; M. Leković, Prva partizanska krila, Beograd 1962; Lj. Čurgus, Vazduhoplovstvo u NOR-u Jugoslavije, VIG 5/1965; Vazduhoplovstvo u narodnooslobodilačkom ratu Jugoslavije, zbornik, Zemun 1965.

⁹³ Usp. ocjenu od V. Kljakovića, PR, br. 5, 1965. Od Plenče usp. još ove priloge: Narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji i Saveznici, IG, 1—4/1961; Međunarodni aspekti ustanka u Jugoslaviji 1941. godine, VIG 3/1962.

⁹⁴ V. Kljaković, Politika Velike Britanije prema Jugoslaviji u prvoj polovici 1943. godine, zbornik: Neretva-Sutjeska 1943; Isti, Promjena politike Velike Britanije prema Jugoslaviji u prvoj polovici 1943. godine, JIČ, 3/1969; Isti, — diskusija na skupu »Istorijske pretpostavke republike Bosne i Hercegovine«, P, br. 4, 1968; Isti, Naučni skup »Neretva-Sutjeska 1943« o međunarodnom položaju Jugoslavije 1943. godine, Prilozi za istoriju socijalizma, 6, Beograd 1969; J. Marjanović, Velika Britanija i narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji 1941—1945, JIČ, 2/1963; P. Morača, Odnosi između Komunističke partije Jugoslavije i Kominterne od 1941. do 1943. godine, JIČ 1—2/1969; K. Mihajlović, Mišljenje neprijatelja i saveznika u toku rata o našoj NOB, Zbornik Historijskog instituta JAZU, tom IV, 1961; N. Anić, Saveznička planiranja u Sredozemlju početkom 1943. godine, zbornik: Neretva-Sutjeska 1943; S. Radovanović, Snage zaraćenih država na evropskom ratištu u prvoj polovini 1943, zbornik: Neretva-Sutjeska 1943; J. Marjanović, Borbe na Neretvi i Sutjesci u svetlosti savezničkih planova za iskrcavanje na Balkan, na i. mj.; M. Despot, Razmatranje narodnooslobodilač-

koliko priloga, koji su podneseni na pojedinim znanstvenim skupovima u Jugoslaviji, pa ih treba također zabilježiti.⁹⁵

V

Sociološka istraživanja pojedinih problema NOB-a i revolucije još uvijek su nepoznanica za našu historiografiju i ostale znanosti, koje mogu unaprijediti takav pristup proučavanju. Istraživanje sudjelovanja pojedinih društvenih skupina u NOB-u na samom je početku. Ta neobično zanimljiva i važna problematika, koja ujedno otvara povjesničarima veoma široko polje istraživanja, još uvijek nije urodila vidljivijim rezultatima. O sudjelovanju i ulozi radničke klase u NOB-u nema posebnih priloga osim poneke ocjene u širim pregledima i osvrtima, a o sudjelovanju seljaštva spomenuto je tek ponešto u vezi s metodološkim pitanjima proučavanja.⁹⁶ U posljednje je vrijeme nešto više učinjeno na istraživanju uloge inteligencije u NOB-u i revoluciji u Hrvatskoj, i to s težištem na njevoj političkoj djelatnosti. To se prvenstveno odnosi na knjigu *M. Ivekovića* i suradnika: *Hrvatska lijeva inteligencija 1918—1945, I—II*, Zagreb 1970, od koje je drugi svezak posvećen razdoblju NOB-a. To je u prvom redu detaljnija faktografska rekonstrukcija, bez namjere da bude znanstvena monografija. Osim toga priloga napisano ih je još nekoliko o sudjelovanju hrvatske inteligencije u NOB-u, i oni nešto detaljnije osvjetljavaju pojedina pitanja ili udio pojedinih značajnijih intelektualaca.⁹⁷

Ovdje, na žalost, nije moguće ulaziti u prikaz literature o književnosti i umjetnosti u NOB-u i revoluciji u Hrvatskoj. S obzirom na poseban značaj te literature i njen drugačiji metodološki pristup i kriterije vredno-

kog rata sa stanovišta međunarodnog prava neposredno poslije četvrte i pete ofanzive, na 1. mj.; *P. Kleut*, Partizanski rat u svetlosti međunarodnog ratnog prava, *Vojno delo*, 9/1954; *S. Makiedo*, Prva partizanska misija, Beograd 1963; *D. Jović*, O odjeku sporazuma Tito-Šubašić (16. VI 1944) u Slavoniji u ljeto 1944. g., *ZHIS*, br. 4, 1966; *S. Nešović*, Inostranstvo i nova Jugoslavija 1941—1945, Beograd—Ljubljana 1964, (usp. ocjenu *V. Kljakovića*, *VIG* 3/1967).

⁹⁵ *F. W. B. Deakin*, Britanija i Jugoslavija (1939—1945), *JLČ* 2/1963; *Isti*, Prva britanska vojna misija kod Tita, maj—septembar 1943. godine, zbornik: *Neretva-Sutjeska 1943*; *H. Michel*, Međunarodni značaj jugoslovenskog pokreta otpora, zbornik: *Prvo zasjedanje AVNOJ-a, Bihać 1967*; *M. Pacor*, Nemačko-italijanske nesuglasice na Balkanu i kako je došlo do pada fašizma, zbornik: *Neretva-Sutjeska 1943*; *V. V. Zelenjin*, Odnos sovjetske javnosti prema narodnooslobodilačkom ratu Jugoslavije protiv fašizma (1941—1942), zbornik: *Prvo zasjedanje AVNOJ-a, Bihać 1967*; *S. Petrova*, Odjek u Bugarskoj jugoslovenske narodnooslobodilačke borbe u prvoj polovini 1943. godine, zbornik: *Neretva-Sutjeska 1943*.

⁹⁶ *S. Švar*, Nekoliko općih zapažanja o političkom položaju i ulozi seljaštva u našoj najnovijoj historiji, Zbornik: *Društvene promjene i djelovanje komunista na selu*, Zagreb 1968.

⁹⁷ *M. Iveković*, *Inteligencija Hrvatske u borbi*, Zagreb 1964; *V. Bratulić*, *Lijeve istarske inteligencije, Riječka revija*, 2—3/1967; *Idejni borci pali u revoluciji*, Beograd 1962. (napisi *D. Nedjeljkovića* o Ognjenu Prici; *M. Jurkovića* o Augustu Cesarcu; *N. Sejevića* o Otokaru Keršovaniju; *V. Đurića* o poziji I. Gorana Kovačića); *Šumarska nastava u Hrvatskoj 1860—1960*, Zagreb 1963. (dio posvećen studentima i inženjerima šumarstva u NOB-u); *F. Čulinović*, *Prvi kongres pravnika u Narodnoj republici Hrvatskoj* (održan u Glini od 11—13. VIII 1944), *Zbornik* Historijskog instituta JAZU, IV, 1961.

vanja, prikaz i ocjenu priloga iz te problematike treba ostaviti povijesti književnosti i umjetnosti. Moguće je tek upozoriti na nekoliko priloga koji pridonose poznavanju NOB-a i revolucije u onom smislu kako je istaknuto u zadaći ovog osvrta. Premda nije imao za cilj dati znanstveni prikaz »kulturne komponente« u revoluciji, ovdje ipak treba spomenuti pokušaj prikaza koji je dao Z. Črnja u Kulturnoj historiji Hrvatske, Zagreb 1964, gdje je težište na analizi »ideja-ličnost-djelo«. Umnogome je tu problematiku obuhvatio, poglavito faktografski, M. Iveković u spomenutoj knjizi, a niz ostalih priloga odnosi se pretežno na kazalište i stvaralaštvo pojedinih ličnosti.⁹⁸

Budući da je u prethodnom radu uglavnom navedena najvažnija literatura o sudjelovanju narodnosti u NOB-u u Hrvatskoj, ovdje će se ona samo dopuniti s dva priloga. Pri tome treba istaći da se glavna pažnja posvećivala istraživanju sudjelovanja češke i talijanske narodnosti u NOB-u u Hrvatskoj, dok su ostale uglavnom tek dodirivane u opširnijim pregledima o toj problematici.⁹⁹

Relativno znatnu pažnju privuklo je istraživanje jugoslavenskog zbjega u Italiji i Egiptu, u kojem se poglavito našlo stanovništvo Dalmacije koje se povlačilo i sklanjalo pred naletom njemačkih trupa u studenom 1943. Najopsežniju monografiju o toj problematici napisao je D. Plenča: Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu, IRP, sv. 4, 1967. Nekoliko drugih priloga dopunjuju i proširuju ta istraživanja.¹⁰⁰

Pomoć i uloga iseljene Hrvatske u NOB-u još uvijek nije predmet veće pažnje naše historiografije, iako je to značajna tema. Ipak postojeći prikazi, publicističkog karaktera, daju donekle uvid u tu problematiku.¹⁰¹

Niz priloga, pretežno publicističkog karaktera, obrađuje život i djelatnost pojedinih značajnijih ličnosti NOB-a i revolucije, te i oni donekle pri-

⁹⁸ H. Iveković, *Nauka i narodnooslobodilački pokret*, Zagreb 1946; V. Antić, Nikola Polić i Viktor Car Emin prema narodnooslobodilačkom pokretu, zbornik: *Hiljadu devedeset i prva*, Zagreb 1961; V. Pavletić, Goran — njim samim, Beograd 1963; Crtež, grafike i akvareli iz NOR, Beograd 1963; G. Banović, Ivan Goran Kovačić, Beograd 1963; Crteži i grafike iz narodnooslobodilačkog rata, Beograd 1966; M. Hribar-Ožegović, Dva problema proučavanja Kazališta narodnog oslobođenja Jugoslavije u periodu Prvog zasjedanja AVNOJ-a (4. novembra 1942—29. januara 1943), zbornik: *Prvo zasjedanje AVNOJ-a, Bihac 1967*; V. Afrić, *Kazalište narodnog oslobođenja Jugoslavije*, na i. mj.; M. Banjević, *Književna stremljenja u 1942. godini*, na i. mj.; A. Ivanović, *Zorž Skrigin, Rat i pozornica*, VIG 2/1969.

⁹⁹ D. Plenča, *Nacionalne manjine i jedinice stranih narodnosti u NOP-u*, VIG 6/1960; A. Bressan - L. Giuricin, *Fratelli nel Sangue* Contributi per una storia della partecipazione degli Italiani alla Guerra popolare di Liberazione della Jugoslavia, Rijeka 1964, 443.

¹⁰⁰ A. Palavršić, *O partizanskoj štampi u Egiptu*, zbornik: *Tri priloga*, Historijski arhiv Split, 1961; J. Šeme - R. Buturović, *Prekomorske jedinice u Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije*, VIG 1/1967.

¹⁰¹ Z. Komarica, *Borba američkih Hrvata za jedinstvo i pomoć narodnooslobodilačkom pokretu*, *Forum*, V, 1966, br. 5—6; V. Holjevac, *Hrvati izvan domovine*, Zagreb 1967.

donose potpunijem i detaljnijem poznavanju razvoja NOB-a u Hrvatskoj. Najviše tih priloga popularno su pisane biografije narodnih heroja iz Hrvatske.¹⁰²

VI

Posebnu skupinu, o kojoj treba voditi računa u istraživanju NOB-a i revolucije u Hrvatskoj, čine prilogi o politici okupacionih sila na području Hrvatske, o ustaškoj »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«, te o četničkom pokretu i bivšim građanskim strankama. Budući da je o tome bilo relativno dosta riječi u prethodnom prilogu, ovdje će se uglavnom ukazati na nove radove, koji se odnose na pojedina pitanja te problematike.

Nekoliko se priloga odnosi na okupacionu politiku Njemačke i Italije s težištem na odnosu prema NOP-u.¹⁰³ Glavnina obrađuje vojnu problematiku, tj. njemačke i talijanske oružane snage i pojedine vojne operacije protiv snaga NOVJ.¹⁰⁴ S obzirom na pojedina razdoblja najviše se radova

¹⁰² Pored već spomenutih priloga u prethodnom radu (bilj. 116), ovdje navodimo: *I. Ivanuša*, Slavko Lončarić, lik jednog revolucionara, Zagreb 1959; *J. Runjak*, Narodni heroj Florijan Bobić, Godišnjak gradskog muzeja Varaždin, I, 1961; Narodni heroj Ivan Mordin Crni 1911—1944, Dubrovnik 1961; *M. Kudumija*, Crveni spomenar, Đurđevac 1962; *J. Petričević*, Ivo Lola Ribar, Zagreb 1961; *Isti*, Ivo Lola Ribar, Zagreb 1964; *A. Golob*, Heroj s nasmijanim licem (Florijan Bobić), Čakovec 1964; *Isti*, Heroj crvenog sela, Čakovec 1965; *D. Lazarević*, *B. Kovačević*, *J. Petričević*, Ivo Lola Ribar, JIČ 2/1965; *B. Jakovljević*, Neki poznatiji ljudi iz dalje i bliže buzerske prošlosti, IM 3/1967; *V. Milin*, Pavle Pap-Šilja, IRP 5, 1968; *T. Dobrila*, Branimir Laginja, IM, 3—4/1969; *J. Polonijo - P. Strčić*, Dinko Crvić - Sopčić, *Krčki zbornik*, 1, 1970; Biografije, zbornik: Priključenje Istre Jugoslaviji, n. dj.

¹⁰³ *M. Konjodžić*, Krvavim tragovima talijanskih fašista, Zagreb 1945; *H. Mezulić*, Fašizam krstitelj i palikuća, Zagreb 1946; *M. Korlević*, Uprava i sudstvo u Istri od 1918 do 1945, VHA, II, 1954; *V. Kljaković*, Velika igra, *Vjesnik u srijedu*, veljača—ožujak 1959; *Isti*, Oslobođilački rat naroda Jugoslavije i učešće Talijana u ratu protiv Sovjetskog Saveza, JIČ 4/1964; *R. Guzina*, Stav hitlerovske koalicije prema narodno-oslobodilačkom pokretu, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 1—2/1961; *B. Božović*, Podzemne borbe (specijalne organizacije Gestapoa za borbu protiv NOP-a), Beograd 1964; *M. Leković*, Neki aspekti italijansko-ustaških odnosa i njihov odraz na operacije NOV i POJ, JIČ 4/1965; *E. Kalbe*, Stav njemačkih fašističkih okupacionih vlasti prema jugoslovenskom narodnooslobodilačkom pokretu 1942/43. godine, zbornik: Prvo zasjedanje AVNOJ-a, Bihać 1967; *R. Brčić*, Razlozi i pravci pojačanog angažovanja njemačkog okupatora u NDH 1942/1943. godine (s posebnim osvrtom na značaj privrednog potencijala Bosne i Hercegovine), P, br. 4, 1968; *E. Vražalić*, Međunarodnopravni karakter okupacionih sistema u Jugoslaviji, VIG 3/1969.

¹⁰⁴ *I. Juvančić*, Italijanske snage u borbi protiv NOV i POJ u Slovenskom primorju, VIG 3/1954; *S. Odić*, Operacija »Panter«, VIG 1 i 4/1955; *S. Janeković*, Iz rada italijanske vojno-obavestajne službe protiv narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije, VIG 1/1965; *S. Odić*, Podaci o njemačkim i kvislinskiim oružanim snagama u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni krajem 1942. godine, zbornik: Prvo zasjedanje AVNOJ-a, Bihać 1967; *D. Joksimović*, Formiranje i upotreba diverzantsko-sabotažnih trupova u Jugoslaviji za vreme NOR-a, VIG 2/1967; *G. Raičević*, Pregled njemačkih jedinica i štabova na teritoriji Jugoslavije u toku NOR-a, VIG 2/1967; *J. Šašić*, Obavještajne službe Trećeg Reicha na području Hrvatske i posebno Slavonije u toku II svjetskog rata, ZHIS, br. 5, 1967; *I. Jelenović*, Talijanski okupator 1942. godine o Dobrinjcima, *Krčki zbornik*, 1, 1970.

odnosi na operacije u četvrtoj i petoj ofenzivi, te na kapitulaciju Italije, dakle na god. 1943.¹⁰⁵

Nekoliko priloga proširuju poglede na poznavanje problematike ustaške NDH. Sažeti prilozi *F. Jelić-Butić* o NDH u pojedinim razdobljima ukazuju na bitne probleme ustaške politike i proces konstantnog raspadanja ustaške države.¹⁰⁶ Niz već prethodno konstatiranih priloga dopunjuje ili proširuje ta istraživanja, a treba istaći i nekoliko novih.¹⁰⁷

O priložima koji obrađuju politiku četničkog pokreta u toku drugog svjetskog rata, treba reći da su zanimljivi za upoznavanje situacije u Hrvatskoj, prvenstveno s aspekta suradnje četnika i ustaškog režima u pojedinim situacijama i područjima.¹⁰⁸

U nekoliko priloga, koji donekle obrađuju probleme politike bivših građanskih stranaka i skupina u toku rata, nalazi se i niz podataka vezanih

¹⁰⁵ *V. Kljaković*, Pripreme neprijatelja za četvrtu ofanzivu gledane po stranim izvorima i neprijateljskim dokumentima, VIG 2/1951; *F. Trgo*, Njemačka operacija »Citen« i protivnapadi 8. korpusa NOVJ, VIG 2/1957; *M. Kreso*, Izmjene u sistemu njemačkog komandovanja i okupacione uprave u prvoj polovini 1943. godine, zbornik: Neretva-Sutjeska 1943; *S. Odić*, Njemačke i kvislinske oružane snage u četvrtoj i petoj ofanzivi i njihovi gubici, na i. mj.; *A. Vukotić*, Neprijateljska propaganda u IV i V ofanzivi, na i. mj.; *J. Vujošević*, Vazduhoplovstvo njemačkih i italijanskih okupatora i kvislinske NDH u operaciji »Schwarz«, na i. mj.; *M. Miškov*, Neprijateljske obavještajno-bezbednosne pripreme i praćenje operacija »Weiss« i »Schwarz«, na i. mj.; *V. Branica*, Pokušaj italijanskih jedinica da u leto 1943. godine povrate kontrolu nad obalskim pojasom u Dalmaciji, VIG 1/1965; *F. Trgo*, Njemačka ofanziva na Makarsko primorje i srednjodalmatinske otoke (oktobar-decembar 1943), VIG 5/1956; *Isti*, Kapitulacija Italije i plan njemačke operacije »Achse«, VIG 4/1956; *S. Odić*, Njemačke pripreme na Balkanu pred kapitulaciju Italije, VIG, 4/1965; *V. Kovačević*, Kapitulacija italijanske vojske u Senju (U septembru 1943. godine), Senjski zbornik, I, 1965; *S. Odić*, Vojnopolitički položaj okupatora i kvislinga i njihovih saradnika krajem 1943. godine, P, br. 4, 1968.

¹⁰⁶ *F. Butić - I. Jelić*, Prilozi za proučavanje historije NDH u razdoblju 1942—1943. godine, PR, 1—2, 1963; *F. Jelić - Butić*, Ustaški pokret i hrvatsko nacionalno pitanje, JIČ 4/1969; Ustaška »Nezavisna Država Hrvatska«, u vrijeme Prvog zasjedanja AVNOJ-a, zbornik: Prvo zasjedanje AVNOJ-a, Bihać 1967; *Ista*, Ustaška Nezavisna Država Hrvatska u prvoj polovici 1943. godine, zbornik: Neretva-Sutjeska 1943; *Ista*, Ustaška Nezavisna Država Hrvatska u drugoj polovici 1943. godine (s posebnim osvrtom na pitanje Bosne i Hercegovine), br. 4, 1968; *Ista*, O nekim političkim akcijama u NDH uoči njezina sloma, PR, br. 7—8, 1966.

¹⁰⁷ *B. Petranović*, Aktivnost rimokatoličkog klera protiv sređivanja prilika u Jugoslaviji (mart 1945—1946), Istorija XX veka, V, 1963; *M. Basta*, Rat posle rata. Pavelićevi generali se predaju, Zagreb 1963; *B. Krizman* — diskusija na skupu »Istorijske pretpostavke republike Bosne i Hercegovine«, P, br. 4, 1968.

¹⁰⁸ Izdajnik i ratni zločinac Draža Mihailović pred sudom, Beograd 1946; *S. Maoduš*, Četvrta i peta neprijateljska ofanziva i pitanje četnika, VIG 3/1951; Dokumenta četnika D. M. o saradnji sa okupacionim i kvislinskim snagama, VIG 4/1965; *P. Kačavenda*, Kriza četničkog pokreta Draže Mihailovića u drugoj polovini 1942. godine, IRP, 1, 1965; *Isti*, Saradnja četnika i ustaša u Bosni 1942. godine, VIG 5/1966; *M. Leković*, Planovi Draže Mihailovića za uništenje »partizanske države« u zapadnoj Bosni u drugoj polovini 1942. godine, JIČ 1—2/1966; *Isti*, Planovi Draže Mihailovića o uništenju »partizanske države« u zapadnoj Bosni u drugoj polovini 1942. godine, zbornik: Prvo zasjedanje AVNOJ-a, Bihać, 1967; *R. Huren*, Sporazumi o saradnji između državnih organa Nezavisne Države Hrvatske i nekoliko četničkih odreda u istočnoj Bosni 1942. godine, P, br. 2, 1966.

za Hrvatsku.¹⁰⁹ Treba, međutim, istaći da je ta problematika osjetno zanemarena u historiografiji, o čemu u daljnjim istraživanjima treba voditi više računa. Riječ je, naime, o ulozi i držanju pojedinih stranaka u toku rata s obzirom na različite aspekte njihove politike. Svakako, najveće zanimanje izaziva istraživanje politike Hrvatske seljačke stranke, koju je u toku rata zahvatio sve brži proces političkog raslojavanja u korist NOP-a u Hrvatskoj.

VII

Taj, u prvom redu informativni, prikaz relevantne povijesne literature o narodnooslobodilačkoj borbi u Hrvatskoj nameće nekoliko neophodnih zaključaka:

1. Prikazana literatura ukazuje nedvojbeno na to da je NOB u Hrvatskoj privlačila relativno vidljiv interes naše historiografije i povijesne publicistike. Međutim, već i ta tvrdnja upućuje na ocjenu da je posrijedi prilično heterogena literatura po sadržajnoj vrijednosti, tj. da publicistika zauzima značajno mjesto u cjelokupnoj literaturi. Budući da publicistika pokazuje interes za mnoga područja NOB-a i da često pomaže upoznavanju brojnih važnih pitanja, jer o njima nema znanstvenih priloga, ona se ne može mimoilaziti u istraživanju NOB-a.

2. Ako se pogledaju pojedine skupine problema iz razvoja NOB-a u Hrvatskoj, odmah se nameće zaključak da su pojedina pitanja i područja istraživanja bila više predmet istraživanja, dok su neka osjetno ili potpuno zanemarena. Vojna sastavnica NOB-a, tj. oslobodilački rat kao oružana borba, prednjači u odnosu na istraživanja i upoznavanje drugih bitnih sastavnica. Svakako, nešto više od toga učinilo se u proučavanju narodne vlasti i ZAVNOH-a, ali su zato mnoga druga pitanja i teme ostali zapostavljeni. Osobito se malo uradilo na istraživanju politike KP Hrvatske u razvoju NOB-a, te zatim JNOF-e u Hrvatskoj. Istraživanje sudjelovanja pojedinih socijalnih skupina u NOB-u na samom je početku. Bez svih tih istraživanja nemoguća je kompleksnija obrada razvoja NOB-a. S obzirom na pojedina razdoblja i etape u razvoju NOB-a u Hrvatskoj, može se zaključiti da se ipak najviše postiglo u istraživanju god. 1941, odnosno prve godine NOB-a, dok su ostala razdoblja, bez obzira na problematiku, znatno manje rasvijetljena. Zbog toga se različite ocjene i pojedine kontroverze poglavito i odnose na razdoblje god. 1941. To se zapravo odražava i na onim malobrojnim sintetskim pokušajima i cjelovitim prikazima razvoja NOB-a u Hrvatskoj, u kojima je težište sadržaja upravo na prvoj godini revolucije.

¹⁰⁹ B. Krizman, Osvrt na autobiografiju V. Mačeka, JIČ 2/1964; M. Bodrožić, Uloga i držanje građanskih stranaka i grupa tokom 1942. godine i Prvo zasjedanje AVNOJ-a, zbornik: Prvo zasjedanje AVNOJ-a, Bihać 1967; Ista, Prilog izučavanju držanja građanskih stranaka od Prvog zasjedanja AVNOJ-a do kapitulacije Italije, zbornik: Neretva-Sutjeska 1943; D. Jović, NOP u borbi protiv desničarskih elemenata bivše HSS u Slavoniji 1941—1945. god., Slavonija u NOB-u, Sl. Brod 1966.

3. Posebno treba ukazati na važnu činjenicu da je hrvatska historiografija relativno malo učinila na istraživanjima i postizanju rezultata o kojima je ovdje riječ. Znatan broj tih rezultata odnosi se na istraživanja suradnika Vojnoistorijskog instituta ili drugih autora čija istraživanja nisu u sklopu postojeće organizacione podloge na kojoj se razvija hrvatska historiografija. Prema tome — ne ulazeći u uzroke tome — unapređenje znanstvenog istraživanja NOB-a i revolucije u Hrvatskoj nameće se ubuduće kao jedna od glavnih zadaća upravo hrvatske historiografije. U tom pravcu treba, uz ostalo, da se prvenstveno kreću budući napori kojima se teži stvaranju što povoljnijih uvjeta za razvoj povijesne snanosti u Hrvatskoj.